

СКЛАД РЕЦЕНТНОЇ АВІФАУНИ СУХОСТЕПОВОЇ ЗОНИ УКРАЇНИ

Ю.О. Андрищенко, О.А. Дядічева

Інститут зоології НАН України, лабораторія орнітології півдня України; вул.Гетьманська, 20, м. Мелітополь, Запорізька обл., 72312, Україна

Schmalhausen Institute of Zoology NAS of Ukraine, Laboratory of Ornithology of the South of Ukraine; Hetmanska str., 20, Melitopol, Zaporizhzhya region, 72312, Ukraine

✉ Ю.О. Андрищенко (Yu.O. Andryushchenko), e-mail: anthropoides73@gmail.com

📧 Yuriy Andryushchenko <https://orcid.org/0000-0002-7731-1734>; 📧 Elena Diadicheva <https://orcid.org/0000-0002-2620-0858>

Composition of the recent avifauna of the dry-steppe zone of Ukraine. - Yu.O. Andryushchenko, E.A. Diadicheva. - Berkut. 29 (1-2). 2020. -

We analysed own field materials and literature sources on the composition of avifauna of the dry-steppe zone of Ukraine in all periods of the year cycle of birds in 1986–2020. Avifauna of the region during the last 35 years includes 333 species (they belong to 165 genera, 59 families and 21 orders). This is about 77% of the total list of the birds of Ukraine. Among them 192 bird species are breeding here. For 185 ones nesting is confirmed, 7 – probably (also they are summering, migratory and/or wintering). 16 species are summering (and also they are migratory and/or wintering). 67 species are migratory (50 of these are also wintering). 10 species are irregularly or very local wintering and 48 ones are rare vagrant or invasive species. 73 of these species are listed in the Red Data Book of Ukraine (2009). Essential features of their distribution in subregions, key landscapes and habitats are identified. The article also includes prediction of further changes in species list of birds of the region depending on their multi-year number-spatial redistribution, changes in taxonomy, intensity of ornithological investigations, level of technical equipment of ornithologists and development of birdwatching. [Ukrainian].

Key words: fauna, South Ukraine, distribution, status of species, changes.

Проаналізовані власні матеріали та літературні дані за всі періоди річного циклу птахів у 1986–2020 рр. Рецента авіфауна сухостепової зони України складається з 333 видів (які належать до 165 родів, 59 родин та 21 ряду), що становить близько 77% усієї орнітофауни країни. З них 192 види тут гніздяться (у тому числі ще й літують/кочують, мігрують та зимують) – 185 достовірно й 7 імовірно, 16 – літують (у тому числі ще й мігрують та/або зимують), 67 – мігрують (у тому числі ще й зимують), 10 – нерегулярно або дуже локально зимують, а 48 – є виключно залітними або тимчасово інвазійними. До Червоної книги України (2009) занесено 73 види.

Ключові слова: фауна, Південна Україна, поширення, статус виду, зміни.

Більшість зведень про склад авіфауни України укладено для різних територіальних одиниць (адміністративних областей, історичних регіонів, країни в цілому, об'єктів природно-заповідного фонду, лісництва) або невеликих за площею природних локалітетів (островів, півостровів, окремих водно-болотних угідь тощо), а не природних областей, зон, поясів або фізико-географічних районів. Зокрема, це стосується й сухостепової зони в межах України.

В Євразії сухостепова ландшафтна зона широкою смугою простягається від Північного Причорномор'я до Монголії й Китаю (Мильков, 1956; Перельман, 1975). Українські сухі степи майже на 400 км відокремлені від суцільної сухостепової зони Євразії та характеризуються наступними особливостями: на заході та сході вони обмежені Чорним та Азовським морями; на півдні межують із лісостепом та лісом Кримських гір; мають ландшафтну інверсію – перехід до типових степів і лісостепу не тільки на півночі, але і дзеркально на півдні у кримських передгір'ях; відсутністю сполучення й обміну біотою з напівпустельною зоною. Тому українські сухі степи позбавлені природних контактів із суцільною частиною сухостепової зони Євразії, а також із напівпустельною зоною (не мають поступового переходу та безпосереднього обміну з їх кліматом, рослинністю, тваринним світом, зокрема і птахами) але знаходяться під впливом Чорного та Азовського морів, а також Кримських і, частково, Кавказьких гір. За кліматичними показниками сухим степами України притаманна найменша континентальність, що сприяло формуванню своєрідного населення птахів, не

тільки у гніздовий період, але й упродовж усього року. Зокрема, тільки в цій частині євразійських сухих степів є регулярними масові північні зимівлі птахів, не тільки степових, а й водно-болотних та лісових видів.

Авіфауна сухостепової зони України як цілісного регіону майже не досліджувалася, за винятком М.А. Воїнстенського (1960), який за даними першої половини ХХ ст. лише частково розглядав регіон у складі всієї степової зони Європи і тільки у гніздовий період. Деякі орнітологи досліджували лише окремі частини зазначеної зони: О.О. Браунер (1894, 1899), І.І. Пузанов (Pusanow, 1933) і Ю.В. Костін (1983) – переважно у гніздовий період і тільки Кримський півострів, головним чином південну його частину; В.М. Кучеренко (2012) – населення, сезонність птахів Західного Криму, з акцентом на навколводних видах; Ю.О. Москаленко (2015) – фауну і населення Нижньодніпровських піщаних масивів і тільки у гніздовий період; В.А. Бусел (2019) – птахів долини Нижнього Дніпра, переважно навколводних та лише у гніздовий період. Інші дослідники вивчали або окремі систематичні групи (Попенко, 1979; Лысенко, 1991; Черничко Р.М., 2000; Милобог, 2012; Черничко І.І., 2015 та ін.), або окремі проблеми (Костин, 2006, 2010; Бескаравайный, 2012 та ін.), але переважно у гніздовий період. Огляд цих та інших літературних джерел свідчить про відсутність цілісних уявлень про видовий склад птахів зазначеного регіону, особливо у позагніздові періоди.

Наша стаття присвячена визначенню сучасного складу авіфауни сухостепової зони України в усі періоди річного циклу птахів, зокрема статусу їх перебування, загальним

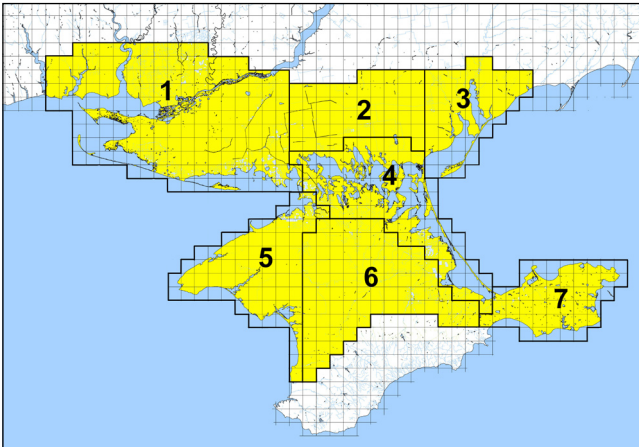

Рис. 1. Сухостепова зона України, її поділ на облікові квадрати 10×10 км та субрегіони.

1 – Північне Причорномор'я, 2 – Північне Присивашшя, 3 – Північно-Західне Приазов'я, 4 – Сиваський субрегіон, 5 – Західний Крим, 6 – Центральний Крим, 7 – Керченський півострів.

Fig. 1. Dry-steppe zone of Ukraine, its division into census squares 10×10 km and subregions.

1 – Northern coast of the Black Sea, 2 – Northern coast of Sivash area, 3 – North-Western coast of the Sea of Azov, 4 – Sivash subregion, 5 – Western Crimea, 6 – Central Crimea, 7 – Kerch Peninsula.

особливостям розповсюдження по субрегіонах та основних ландшафтах або оселищах.

Район досліджень

Традиційно в Україні сухостепові ландшафтні комплекси виділяються на рівні підзони (Маринич, 2000), але в деяких роботах їм надається статус зони (Мильков, 1956; Перельман, 1975; Пащенко, 1999). У Придунав'ї сухі степи поширені лише невеликими вузькими острівцями на придунайських і приморських частинах вододілів малих річок (Ландшафти. Карта, 1997), а суцільною смугою починаються з лівого бережжя Тилігульського лиману (Ландшафти. Карта, 1997; Кривульченко, 2005). На лівобережжі Дніпра в Північному Присивашші смуга сухого степу материкової частини розширюється до 100 км, а на лівобережжі Молочного лиману вона різко звужується і в гирловій частині р. Лозуватки виклинюється до узбережжя Азовського моря. У межах Криму сухостепові ландшафтні комплекси поширені, на думку деяких ландшафтознавців, лише в північній і східній пониженій частині півострова (Маринич и др., 1985; Географічна..., 1990), але багато фахівців усю рівнинну частину півострова вважають складовою сухостепової підзони (Подгородецкий, 1988; Лавренко и др., 1991; Україна: навчальний атлас, 1998; Пащенко, 1999; Малишева, 2000) (рис. 1).

Матеріал і методика

В основу цієї статті лягли власні дослідження авіфауни півдня України 1986–2020 рр. у всі періоди річного циклу птахів. На відкритих територіях обліки велися на авто-

мобільних човникових маршрутах у межах квадратів розміром 10×10 км (рис. 1) із частими зупинками й оглядом території в $10\text{--}12\times$ біноклі і $30\times$ телескоп. Такими обліками територія сухостепової зони охоплена не рівномірно: декілька разів – на правобережжі, багаторазово – на значній частині лівобережжя, найчастіше, не тільки за 34-річний період, а й упродовж одного року – у Північно-Західному Приазов'ї, Присивашші, на Сиваші, Тарханкутській височині та Керченському п-ові. У заростях деревно-чагарникової та очеретяно-болотної рослинності птахів облікували на піших маршрутах, у місцях ночівель і тривалих зупинок – точково, а в заплаві Нижнього Дніпра й на Сиваші – з човнів. Виявленню малочисельних і рідкісних видів сприяли багаторічні стаціонарні вилови птахів павутинними сітками, переважно Сивкоподібних (головним чином на Сиваші та в Північно-Західному Приазов'ї) та Горобцеподібних (в основному на заході Тарханкутської височини та на узбережжі Молочного лиману).

Аналіз власних і літературних матеріалів про склад населення птахів сухостепової зони показав, що понад 200 років більшість досліджень проводилися на півдні Криму (гори і південний берег) і вздовж морських узбереж. В останні 35 років вивчення орнітофауни регіону значно інтенсифікувалося, а територія дослідження суттєво розширилася – переважно в Північно-Західному Приазов'ї (Утлюцький та Молочний лимани з прилеглими територіями), Північному Причорномор'ї (Березанський та Дніпро-Бузький лимани з прилеглими територіями), Криму (Тарханкутський, Керченський п-ови та передгір'я) та в Сиваському субрегіоні. Зокрема, впродовж 2018–2020 рр. вперше в Україні проведено безпрецедентні за тривалістю (462 дні) та кількістю орнітологів (до 8 одночасно) стаціонарні дослідження: 162 дні у 2018 р. (72 весною і 90 восени) одночасно 3 спостерігачами на півночі Західного Сиваша, 164 дні у 2019 р. (68 весною, 16 літом і 80 восени) одночасно 8 фахівцями, 72 дні взимку 2019/2020 рр. одночасно 6 фахівцями та 28 днів у березні 2020 р. одночасно 6 фахівцями – у Північно-Західному Приазов'ї (Андрищенко и др., 2018, 2019; Бронсков та ін., 2018, 2019). Різною мірою також обстежувалися й інші частини сухостепової зони, що в цілому дозволило сформуванню певних уявлень про склад її авіфауни в усі періоди річного циклу птахів. Статуси перебування переважно рідкісних видів уточнено за матеріалами орнітологічної літератури. Систематику птахів і латинські назви видів наведено за Л.С. Степаняном (2003), окрім деяких виключень, що прокоментовані в тексті та мають посилання на відповідні джерела.

Результати та обговорення

Гагароподібні (Gaviiformes). *Gavia arctica* – звичайний мігруючий та зимуючий вид у регіоні, принаймні уздовж морських узбереж. Після утворення суцільного льодового покриву на більшості водойм, зокрема на Азовському морі та у прибережній зоні Північного Причорномор'я, вид концентрується уздовж західного узбережжя Криму та південних берегів Керченського й Тарханкутського п-овів. *G. stellata* – рідкісний, нерегулярно мігруючий та зимуючий вид у регіоні.

Норцеподібні (Podicipediformes). Зустрічається 5 представників ряду, з яких тільки *Podiceps cristatus* є звичайним гніздуючим, мігруючим та зимуючим видом майже на всіх водоймах. Менш звичайними є *P. nigricollis* та *P. griseogena*, які за сприятливих умов утворюють невеликі гніздові колонії на прісних мілких водоймах з надводною рослинністю, а перший під час міграцій і линняння – великі скупчення, зокрема й на солоних водоймах. *P. ruficollis* – нечисленний гніздовий вид, трапляється й у зимовий період. *P. auritus* – лише зрідка залітний.

Буревісничкоподібні (Procellariiformes). *Puffinus puffinus* або *P. yelkouan* – єдиний вид ряду, що трапляється в регіоні, переважно на віддалених від берегів морських акваторіях, здебільшого на півдні й заході Криму. Зрідка спостерігається під час міграцій і над суходолом (Москаленко, 2015).

Пеліканоподібні (Pelecaniformes). У регіоні поширені 5 представників ряду, з яких численним є лише *Phalacrocorax carbo*. На гніздуванні та міграціях він зустрічається вздовж узбереж морів і на великих річках. Восени основна частина азово-чорноморської популяції виду відлітає з регіону й лише незначна кількість особин у теплі зими залишається в місцях гніздування. *Ph. aristotelis* локалізований виключно вздовж західних і південних скелястих берегів Криму, де є осілим, а *Ph. pygmaeus* – переважно на Нижньому Дніпрі та, значно менше, на Сиваші. Останній вид донедавна у східній частині Азово-Чорноморського регіону України не зимував, але в останнє десятиліття спостерігається зростання чисельності й розселення його на схід. У даний час зустрічається в регіоні протягом усього року. *Pelecanus onocrotalus* тяжіє до чорноморського узбережжя, а останнім часом трапляється й у Приазов'ї та на Сиваші, де спостерігається нерегулярне гніздування невеликої кількості птахів і регулярне літування зграй розміром від 159–250 ос., як у квітні – травні 2018 р. на півночі Західного Сиваша (Бронсков та ін., 2018), до 1200 ос. – 6.08.2018 р. на півночі Центрального Сиваша (власні спостереження). *P. crispus* зустрічається лише як залітний вид (Костин, Тарина, 2002).

Лелекоподібні (Ciconiiformes). Всього в регіоні зустрічається 13 представників ряду, з яких *Bubulcus ibis* є рідкісним залітним і зрідка гніздовим видом (Гринченко и др., 2017; Кучеренко та ін., 2017, 2018; власні спостереження), а *Ciconia nigra* (Петрович и др., 2005; Рединов и др., 2006; Андрющенко, Попенко, 2017) – рідкісним мігруючим. *Botaurus stellaris*, *Ixobrychus minutus*, *Nycticorax nycticorax* і *Ardea purpurea* трапляються переважно в очеретяних заростях прісних водойм, решта видів чапель і *Ciconia ciconia* є досить поширеними видами. *Nycticorax nycticorax*, *Egretta alba*, *E. garzetta*, *Ardeola ralloides*, *Ardea cinerea* формують гніздові колонії серед очеретяних заростей або на деревах у гирлових ділянках річок та на островах, іноді в лісосмугах біля водойм. *Botaurus stellaris*, *Ixobrychus minutus*, *Ardea purpurea* і *Ardeola ralloides* гніздяться переважно поодинокими парами або в колоніях інших чапель. За останнє десятиліття значно скоротили свою гніздову чисельність *Platalea leucorodia* та *Plegadis falcinellus*. *Ciconia ciconia* гніздиться не тільки уздовж річок регіону, а й біля зрошувальних систем, зокрема на Сиваші та подекуди на Кримському п-ові (Гри-

щенко, Яблоновская-Грищенко, 2011, 2013). Влітку й на початку осені місцеві птахи утворюють передміграційні скупчення біля водойм. Відомі також поодинокі випадки зимівлі виду. У теплі зими регулярно в невеликій кількості залишаються до весни *Botaurus stellaris*, *Egretta alba*, *Ardea cinerea* та *Nycticorax nycticorax*.

Фламінігоподібні (Phoenicopteriformes). Єдиний вид – *Phoenicopus roseus*. Поодинокі особини або невеликі групи нерегулярно трапляються в регіоні упродовж року, зокрема і взимку (власні спостереження; Андрющенко, Попенко, 2013; Кучеренко та ін., 2017). У 2017 р. зареєстровано перший випадок гніздування виду в Україні – на Сиваші колонія з 13 гнізд, у яких було, принаймні, 3 пташенят (Петрович, Настаченко, 2017; Попенко, Андрющенко, 2017).

Гусеподібні (Anseriformes). Представлені в регіоні 33 видами, з яких звичайними на гніздуванні є *Cygnus olor*, *Tadorna tadorna*, *Anas platyrhynchos*, а донедавна ще й *Anser anser* та *Aythya ferina*. За останні десятиліття зросла чисельність *Tadorna ferruginea*, що свідчить про відновлення ареалу виду в регіоні, а також, частково, і *Netta rufina*. *Anas clypeata* та *Aythya nyroca* залишаються нечисленними видами, а чисельність *Anas strepera* за останні 30 років стрімко скоротилась. *Anser anser*, *Cygnus olor*, *Anas clypeata*, *A. platyrhynchos* гніздяться на прісних водоймах із надводною рослинністю. *A. querquedula* є звичайним упродовж гніздового періоду, але сучасне гніздування достовірно не доведено. Зустрічі *Netta rufina*, *Aythya ferina* та *Tadorna tadorna* зосереджені переважно вздовж морських узбереж, у тому числі на озерах, гирлах річок та лиманах. З початку XX ст. в регіоні реєструвалися лише поодинокі зустрічі *Somateria mollissima*, з початку 1960-х рр. у Північно-Західному Причорномор'ї вони стали регулярними і, нарешті, в 1975 р. було доведено гніздування виду (Пузанов, Назаренко, 1961). На початок XXI ст. чисельність виду в Азово-Чорноморському регіоні України оцінювалася в 7000 особин (Петрович, 1999). У регіоні вид є осілим, тільки окремі особини залітають за межі гніздових ділянок на водойми Чорноморського узбережжя. *Vucephala clangula* у невеликій кількості гніздиться лише на Нижньому Дніпрі (Роман, 1996; Грищенко, Яблоновська-Грищенко, 2012; власні спостереження), а зимою нерегулярно утворює досить великі скупчення – до декількох тисяч особин, зокрема, вздовж чорноморського узбережжя та на Сиваші.

Інші види зустрічаються в регіоні лише під час міграцій та на зимівлі: *Rufibrenta ruficollis*, *Anser albifrons*, *Anas acuta*, *A. crecca*, *A. penelope*, *Aythya fuligula* та *A. marila* є звичайними, а останні три види часом численними, тоді як чисельність перших двох в останні роки суттєво скоротилася (Andryushchenko et al., 2019). Сучасна зимівля *Anas querquedula* достовірно не доведена. За винятком *Aythya fuligula*, відомі лише поодинокі випадки літування перелічених видів у регіоні, найчастіше ослаблених або поранених птахів: 1 *Rufibrenta ruficollis* трималася з 16.04 до 29.05.2018 р. на півночі Центрального Сиваша в районі сіл Новодмитрівка й Новомихайлівка, а 2 *Anser albifrons* 12.04.2018 р. – на півночі Західного Сиваша в районі с. Строганівка. Протягом останнього десятиліття чисельність *Cygnus cygnus* та *C. bewickii* почала зростати (Ан-

друщенко, Попенко, 2013), а *Rufibrenta ruficollis* та *Anser albifrons*, навпаки, стрімко скоротилася (Andryushchenko et al., 2019). Нечисленими є *Mergus serrator*, *M. merganser* та *M. albellus*, хоча теплими зимами чисельність останнього виду часом і сягає декількох тисяч особин, а то й десятків тисяч (тільки на Сиваші до 22530 ос. 18–21.01.2005 р. – Андрущенко и др., 2017).

Регулярно залітними в регіоні є *Anser erythropus* та *A. fabalis* (Гринченко и др., 2003), а *Oxyura leucocephala* в останнє десятиліття частіше залишається зимувати (Андрущенко и др., 2013). *Branta leucopsis* (Лысенко, 1991; Пирогов, 1996; Бескаравайный, Костин, 1997; Кучеренко, 2005; Черничко и др., 2015) та *B. bernicla* (Дядічева, 2016) траплялися лише декілька разів (Andryushchenko et al., 2019). Також рідкісними залітними в більшій частині суходостепової зони є *Clangula hyemalis* (Петрович, Редінов, 2009; Кучеренко та ін., 2017), *Melanitta nigra* (Пилюга, 2002; Петрович, Редінов, 2009), *M. fusca* (Петрович, Редінов, 2009; Андрущенко и др., 2017), але на початку 2000-х рр. вони зустрічалися майже щорічно, особливо в зимовий період у районі Дніпро-Бузького лиману та Кінбурнської коси (Петрович, 2003; Петрович, Редінов, 2009).

Соколоподібні (Falconiformes). Всього в регіоні зустрічається 33 види, з яких 23 трапляються регулярно, є малочисленими або звичайними і, навіть, численими (*Pandion haliaetus*, *Pernis apivorus*, *Milvus migrans*, *Circus cyaneus*, *C. macrourus*, *C. pygargus*, *C. aeruginosus*, *Accipiter gentilis*, *A. nisus*, *Buteo lagopus*, *B. rufinus*, *B. buteo*, *Circaetus gallicus*, *Hieraetus pennatus*, *Aquila heliaca*, *A. chrysaetos*, *Haliaeetus albicilla*, *Falco cherrug*, *F. peregrinus*, *F. subbuteo*, *F. columbarius*, *F. vespertinus*, *F. tinnunculus*), 9 – трапляються нерегулярно й у незначній кількості або лише зрідка залітають (*Accipiter brevipes*, *Aquila rapax*, *A. clanga*, *A. pomarina*, *Aegypius monachus*, *Gyps fulvus*, *Neophron percnopterus*, *Falco rusticolus*, *F. naumanni*), а *F. biarmicus* зафіксований лише один раз у Криму (Домашевский, 2014).

Повсюди звичайними на гніздуванні є лише *Circus aeruginosus*, *Falco vespertinus* та *F. tinnunculus*. *Buteo buteo* є звичайним гніздовим видом переважно на Нижньому Дніпрі та на заліснених частинах Нижньодніпровських піщаних арен, в останнє десятиріччя – також у лісонасадженнях Північного-Західного Приазов'я, а *B. rufinus* в останні десятиліття розширює свій гніздовий ареал і стає звичайним видом (Гринченко и др., 2000; Стригунов и др., 2003; Редінов, 2010), переважно в місцях із залишками степів, зокрема і значних за площею пасовищ (Тарханкутська височина, кримські передгір'я, Сиваш тощо). Локально звичайним, переважно у штучних лісах, парках, скверах буває *Falco subbuteo*, або в лісосмугах, зокрема у Криму (Ветров и др., 2008). Нечисленими на гніздуванні в регіоні є *Pernis apivorus* (у деяких великих лісонасадженнях), *Circus pygargus* (по долинах річок), *Accipiter gentilis* (по штучних лісах та лісосмугах), *Aquila heliaca* (переважно у Криму), *Haliaeetus albicilla* (перважно на Нижньому Дніпрі), *Falco cherrug* (переважно на урвищах та опорах ЛЕП), *F. peregrinus* (на скелях, будівлях та спорудах у кримських передгір'ях, на Тарханкутському та Керченському п-овах) (Милобог, 2012). *Milvus migrans* у незначній кількості гніздиться та мігрує (Кошелев и др.,

2011; Редінов, 2011), а іноді й зимує в регіоні (Цвельх, Панюшкин, 2002). *Circaetus gallicus* також у невеликій кількості мігрує (Дядічева и др., 2017; Винокурова та ін., 2018), літує (Бронсков та ін., 2019), іноді навіть зимує (Прокопенко, Бескаравайный, 2013).

Звичайні на міграції, хоча й не численні, *Pandion haliaetus* та *Circus macrourus*, а мігрують і залишаються на зимівлю *Falco peregrinus* та *Aquila chrysaetos* (Пирогов, 1994; Костин, Тарина, 2002). Ці види зимують поодинокі, *Accipiter nisus* та *Falco columbarius* – на зимівлях нечисленні, а *Circus cyaneus* та *Buteo lagopus* – звичайні. Нерегулярно і в незначній кількості трапляються *Aquila rapax* (Костин Ю.В., 1983; Андрущенко, 1999; Домашевский, 2002; Кучеренко, 2007; Костин С.Ю., 2008), *Aegypius monachus* та *Gyps fulvus* (Пирогов, 1994; Цвельх и др., 2018). Зрідка залітають *Accipiter brevipes* (Костин, 1983; Пирогов, 1994; Прокопенко, 2014; Попенко, Андрущенко, 2017), *Hieraetus pennatus* (Домашевский, 2002; Дядічева и др., 2007; власні спостереження), *Aquila clanga* (Костин, 1983; Домашевский, 2017), *A. pomarina* (Дядічева, 2015), *Falco rusticolus* (Котенко и др., 2000; Кинда, 2002), *F. naumanni* (Ардамацкая, 1996; Костин, Тарина, 2002; Андрущенко и др., 2009). Зустрічі *Neophron percnopterus* у Криму наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. стали більш регулярними (Кучеренко та ін., 2017; Цвельх и др., 2018). Зокрема одна молода особина у травні 2005 р. спостерігалася нами в центральній частині Керченського п-ова. Останнім часом став частіше зустрічатися *Hieraetus pennatus*: 2 ос. 27.09 і 2.10.2007 р. на п-ові Тарханкут (Дядічева и др., 2007), 2 ос. 18.04.2018 р. і 1 ос. 19.04.2018 р. на півночі Західного Сиваша (Бронсков та ін., 2018); по 1 ос. 25.05.2019 р. (О.А. Форманюк, особ. повід.), 25.06.2019 р. (О.І. Бронський, особ. повід.), 6.09.2019 р. та 15.09.2019 р. (В.В. Ветров, особ. повід.), 17.09.2019 р. (власні спостереження) у Північно-Західному Приазов'ї.

Найчисленнішими зимуючими в регіоні соколоподібними є *Buteo lagopus* та *Circus cyaneus*. Після утворення суцільного снігового покриву, що обмежує доступність корму, чисельність першого виду може залишатися високою, тоді як другий – зазвичай відкочовує в місця, де нема снігу (Андрущенко и др., 2012). На зимівлях *Buteo lagopus* тягнє до ділянок цілинного степу й пасовищ, рідше зустрічається на перелогах і сільськогосподарських полях. Попри те, що *Circus cyaneus* в окремі зими за чисельністю поступається лише *Buteo lagopus*, до Червоної книги України (2009) занесено не тільки його гніздову популяцію, а вид у цілому. *Circus aeruginosus* у регіоні зимує регулярно, але в невеликій кількості, а *C. macrourus* – лише одинично (Прокопенко та ін., 2016). *Buteo buteo* теж зимує в незначній кількості, але з 2010 р. чисельність його на зимівлі зростає, вони стають регулярними (Гаврилюк, Домашевский, 2012). *B. rufinus* з 1997 р. теж регулярно зимує в суходостеповій зоні, а його чисельність тут поступово зростає. *Accipiter gentilis* є звичайним, але нечисленим зимуючим у регіоні видом. Вочевидь, облікові дані занижені тому, що цей птах є досить потайним і на відкритих місцях з'являється дуже рідко. *A. nisus* – звичайний зимуючий вид, що після утворення глибокого і стійкого снігового покриву концентруються в населених пунктах і біля господарських будівель (тваринницьких

ферм, сільських токів тощо), де полює на синантропних птахів, переважно горобцеподібних (Андрющенко и др., 2012). *Aquila chrysaetos* і *A. heliaca* надзвичайно рідкісні зимуючі в регіоні види (Пирогов, 1994; Дядичева и др., 2017), останній з яких зустрічається переважно у Криму, здебільшого в передгір'ях. *Haliaeetus albicilla* є звичайним видом на зимівлях у регіоні. Його поширення в цей період року знаходиться у прямій залежності від розміщення скупчень потенційної здобичі (лебедів, гусей, качок, лисок, дрохв). Тому, значна частина зимуючих особин тяжіє до берегів великих водойм. *Falco tinnunculus* – також звичайний зимуючий вид. Тільки рясні снігопади спричиняють його тимчасову відкочілву, але після танення снігу птахи знов повертаються. *F. columbarius* зимує регулярно в невеликій кількості. Найчастіше тримається на відкритій місцевості (поля, пасовища, ділянки цілинного степу), в місцях концентрації своєї найпоширенішої їжі – жайворонків і в'юркових птахів. *F. peregrinus* на зимівлях у регіоні зустрічається регулярно, але в незначній кількості, а *F. cherrug*, судячи з багаторічних зустрічей у місцях регулярного гніздування, в регіоні є осілим. У зими з екстремальними погодними умовами значна частина соколів відкочовує за межі регіону.

Куроподібні (Galliformes). Представлені 3 видами. *Perdix perdix* є звичайним осілим, повсюдно поширеним видом, а *Coturnix coturnix* – численним, широко розповсюдженим на гніздуванні та масовим на міграціях. *Phasianus colchicus* – звичайний осілий вид, що зустрічається вздовж водойм з очеретяними заростями та чагарниково-деревинною рослинністю. У зимовий період найпоширенішим видом є *Perdix perdix*.

Журавлеподібні (Gruiformes). Представлені 12 видами. Найчисленнішим і найпоширенішим є *Fulica atra*, що гніздиться по всіх прісних водоймах, а під час міграцій та на зимівлях утворює великі скупчення на морських мілководдях. З-поміж Rallidae в подібних біотопах гніздиться і *Gallinula chloropus*, але скупчень не утворює. Малопомітними є види, що впродовж року тримаються на водоймах серед надводної рослинності: вкрай рідко спостерігаються *Porzana porzana* та *P. parva*, частіше – *Rallus aquaticus* (Дядичева, 2015; Черничко и др., 2017). Регулярно, переважно під час міграцій, майже повсюдно в регіоні у незначній кількості трапляється *Crex crex*. Для *Porphyrio porphyrio* відомі лише поодинокі зальоти (Андрющенко и др., 2003).

Otididae у гніздовий період є нечисленими: *Burhinus oedicnemus* гніздиться на відкритих територіях майже у всьому регіоні; *Otis tarda* – переважно на Керченському п-ові, значно рідше – у передгір'ях, на Тарханкутській височині та Сиваші; *Tetrax tetrax* – виключно на півночі Керченського п-ова. Всі зазначені види в регіоні мігрують, *Tetrax tetrax* зрідка зимує (Костин, Тарина, 2002), а чисельність *Otis tarda* на зимівлях до 2010-х рр. сягала 12000 особин (Andryushchenko, 2007; Андрющенко, 2009), після чого почала стрімко знижуватися.

Віднесення *Burhinus oedicnemus* до Charadriiformes (Степанян, 1990, 2003; Фесенко, Бокотей, 2000) є спірним тому, що багато фахівців обґрунтовано поміщають його в окрему родину ряду Журавлеподібних (Lowe, 1931; Козлова, 1951; Юдин, 1965 тощо). Вид гніздиться практично в

усьому регіоні, хоча відсутні відомості про знахідки гнізд на правобережжі, при тому, що на захід від Тилігульського лиману гніздування підтвержене (Гержик, 2000; особ. повід. П.С. Панченка, О.А. Форманюка, К.А. Редінова).

З **Gruidae** в регіоні регулярно гніздиться лише *Anthropoides virgo* – у рівнинному Криму та на Сиваші, де також утворює передміграційні скупчення. *Grus grus* у регіоні літує та мігрує, утворюючи великі скупчення у Сиваському субрегіоні та значно менші – у Причорномор'ї і Приазов'ї. Окремі особини та невеликі групи цього виду можуть залишатися й на зиму. Були повідомлення про поодинокі випадки гніздування у ХХ ст. (Сіохин, 1982; Гавриленко и др., 2012), у період досліджень вони не відмічалися. Заліт 4 особин *G. leucogeranus* 16–24.10.1996 р. (Гавриленко и др., 2012) можна вважати екстраординарним з огляду на суттєву віддаленість від місць його гніздування, міграції та зимівлі (Mirande et al., 2019).

Сивкоподібні (Charadriiformes). У регіоні зареєстровано 68 видів, з яких 45 куликів, 3 поморники і 20 мартинових.

Кулики. Найчисленнішим і широко розповсюдженим у регіоні видом під час міграцій є *Philomachus pugnax*, а серед гніздових – *Recurvirostra avosetta*. Основні скупчення та гніздові колонії цього виду тяжіють до лиманів і морських узбереж. Вузко локалізованими, приуроченими до солончакових понижень є гніздові колонії *Glareola pratincola*, *Charadrius alexandrinus*. Досить широко, але з невисокою чисельністю, трапляються *Vanellus vanellus*, *Himantopus himantopus* і коловодники (на гніздуванні *Tringa totanus*, а під час міграцій найчастіше – *T. glareola*, *T. nebularia* і *T. ochropus*). Побережники (*Calidris alpina*, *C. minuta*, *C. alba*) і *Haematopus ostralegus* зазвичай зустрічаються тільки по затоках морів, на мілководдях і косах лиманів та на Сиваші (Дядичева и др., 2013, 2017; Черничко, 2015; Черничко и др., 2017).

Charadriidae представлені в регіоні 11 видами. Серед них найпоширеніший на гніздуванні *Vanellus vanellus*, місця гніздування *Charadrius dubius* та *Ch. alexandrinus* натомість вузко локалізовані й пов'язані з солончаками і відкритими ділянками піщано-черепашкових узбереж морських заток і лиманів. Серед мігрантів найчисленніший вид *Pluvialis squatarola* (особливо на Сиваші й лиманах Північно-Західного Приазов'я), що в теплі сезони також зустрічається на зимівлі. Менш регулярно і більш локалізовано зустрічаються *Charadrius hiaticula*, *Pluvialis apricaria* та *Eudromias morinellus*. Два останні види, окрім берегів водойм, часто тяжіють до агроландшафтів. До рідкісних залітних належать *Pluvialis fulva* (Кістяківський, 1957), в останні десятиліття були поодинокі зустрічі на Сиваші в 1996–1997 рр. (Черничко, 2015), *Charadrius leschenaultii* – на Сиваші у 2003 р. (Черничко, 2015), *Chettusia gregaria* – на Молочному лимані у 1986 р. (В.М. Попенко, особ. повід.) і, після тимчасового зростання частоти траплянь і спорадичного гніздування (Гармаш, 1998), також *Vanellochettusia leucura* (Черничко, 2015).

Recurvirostridae в регіоні представлені *Recurvirostra avosetta* і *Himantopus himantopus*, що занесені до Червоної книги України (2009), але є досить численими на гніздуванні і в післягніздових скупченнях на багатьох водоймах (Численность и размещение..., 2000; Дядичева

и др., 2013, 2017; Черничко и др., 2017). Тому цей регіон можна вважати ключовою територією для збереження обох видів в Україні.

Haematopidae представлена єдиним видом – *Haematopus ostralegus*, що досить широко розповсюджений у регіоні на гніздуванні, але значної чисельності досягає тільки під час міграцій, переважно в пониззях і на узбережжях лиманів (Молочного, Тилігульського) та Східного Сивашу (Гавриш, 2009).

Scolopacidae в сухостеповій зоні є найбільш різноманітною родиною, що нараховує 32 види, які належать до 13 родів. Серед них тільки *Tringa totanus* регулярно гніздиться в регіоні (Численность и размещение..., 2000; Ретроспектива результатів..., 2015, 2018). *Numenius arquata* нерегулярно й часто траплявся на гніздуванні в минулі десятиріччя (Ардамацкая, 1996), але нині такі випадки поодинокі, а частіше спостерігаються лише дорослі птахи або пари у гніздовий період (Кинда, Гринченко, 2002б).

Інші види родини трапляються, головним чином, під час міграцій, а 14 з них нерегулярно і в невеликій кількості з різною частотою зимують (Петрович, Редінов, 2006; Dядичева, Zhmud, 2013; Андрущенко, Попенко, 2016; Редінов, Петрович, 2016). Під час міграцій найчисленнішим і найпоширенішим в регіоні, як зазначалося, є *Philomachus pugnax*; багаточисельними на Сиваші, мілководдях лиманів і морських заток бувають також деякі види побережників – *Calidris alpina*, *C. ferruginea*, *C. minuta* і коловодників – *Tringa glareola*, *T. nebularia*, *T. ochropus*, *T. totanus*, а також *Limosa limosa*. Спорадично поширені під час міграцій (часто на приморських косах, пересипах, узбережжях) і не досягають високої чисельності *Arenaria interpres* та *Calidris alba*. Широко розповсюджені, але нечисленні мігранти – *Tringa erythropus*, *T. stagnatilis*, *Actitis hypoleucos*, *Numenius phaeopus*, *Gallinago gallinago*, *Scolopax rusticola*. Більш локалізовані райони міграційних зупинок у *Limicola falcinellus* (переважно Східний Сиваш), *Phalaropus lobatus* (переважно Центральний Сиваш та Утлюцький лиман), *Limosa lapponica* (переважно Центральний і Східний Сиваш). Рідко й нерегулярно під час міграцій трапляються *Xenus cinereus*, *Calidris temminckii*, *C. canutus*, *Limnocyptes minimus*, *Gallinago media*. До рідкісних залітних нині належать *Numenius tenuirostris* (Костин, Тарина, 2002; Ардамацкая и др., 2003), *Calidris maritima* (Петрович, Редінов, 2011; Черничко, 2015), *Phalaropus fulicarius* (Грищенко, 2013; Настаченко и др., 2018).

У регіоні найчастіше зимують *Pluvialis squatarola*, *Vanellus vanellus*, *Recurvirostra avosetta*, *Philomachus pugnax*, *Calidris alpina*, *Gallinago gallinago*, *Scolopax rusticola* й *Numenius arquata*. Нерегулярно й локально зимують *Pluvialis apricaria*, *Tringa ochropus*, *Calidris alba*, *C. canutus*, *Haematopus ostralegus* і *Limnocyptes minima* (Кинда и др., 2006; Петрович, Редінов, 2006). Зимові зустрічі *Eudromias morinellus* відносяться, мабуть, до пізніх осінніх і ранніх весняних міграцій (Андрущенко, Попенко, 2016). У *Charadrius hiaticula*, *Ch. alexandrinus*, *Arenaria interpres* (Петрович, Редінов, 2006), *Tringa nebularia*, *Xenus cinereus*, взимку, очевидно, зустрічаються лише виснажені, хворі й поранені особини. Останнім часом, особливо в нетипово теплі зими, більш регулярно

почали траплятися *Haematopus ostralegus*, *Calidris alba* та *Scolopax rusticola*.

Glareolidae. Родина представлена в регіоні двома автотонними солончаковими видами, серед яких *Glareola nordmanni* після 1980-х рр. майже зникає на гніздуванні (Лысенко, Слюхин, 1991; Ретроспектива результатів..., 2015) і переходить у категорію рідкісних залітних видів, тоді як *G. pratincola* залишається широко розповсюдженою на солончаках, зокрема й на солончакових пасовищах (Дядичева и др., 2017).

Мартинові. Представлені двома родинами – *Stercorariidae* та *Laridae*.

Stercorariidae. У регіоні під час кочівель і міграцій зустрічається 3 види: *Stercorarius skua* (Рединов и др., 2014) вкрай рідко залітає, *S. pomarinus* – дещо частіше, а *S. parasiticus* трапляється найчастіше (Черничко и др., 2017).

Laridae. Політиповий вид *Larus argentatus* (Юдин, 1965) тепер розглядають як комплекс великих білоголових мартинів *L. argentatus* – *L. cachinnans*, на видову та підвидову приналежність різних таксонів у межах якого немає загальноприйнятого погляду, а нові дослідження призводять до постійного перегляду його видового складу (Фирсова, 2013). Тож, у регіоні, як мінімум, трапляються *L. argentatus*, *L. cachinnans*, *L. michahellis* (або *L. cachinnans michahellis*) та *L. fuscus* (в тому числі *L. fuscus heuglini* або *L. argentatus heuglini* або, навіть, *L. heuglini*). З урахуванням наведеного, *Laridae* у регіоні представлені щонайменше 20 видами.

У гніздовий період серед мартинів найбільш численними у регіоні є *L. melanocephalus* та *L. cachinnans*, а більш локалізовано на окремих ділянках регіону і спорадично, але теж з високою чисельністю гніздиться *L. genei*. Найчисленнішим під час міграцій є *L. ridibundus*. Серед кричків за чисельністю переважають *Thalasseus sandvicensis* і *Sterna hirundo*, а під час міграцій – також *Chlidonias leucopterus*. Менш численні – *Chlidonias niger* і *Ch. hybrida*. Досить широко розповсюдженими на гніздуванні та в післягніздових скупченнях є *Gelochelidon nilotica* і *Sterna albifrons*. Вузько локалізовані на гніздуванні *Larus ichthyaetus* і *Hydroprogne caspia*. *Larus michahellis* виявлена на гніздуванні лише на Казантипі та Опуку (Цвельх, 2018). Під час літніх і сезонних кочівель та міграцій ці три види трапляються на всій території. Високої чисельності в окремі роки під час літування та міграцій досягає *Larus minutus*, але тільки в окремих локалітетах (наприклад, Бердянська коса, затока і дельта Берди). Під час зимівлі найчисленніші в регіоні *L. canus* та *L. cachinnans*, нерегулярно і в малій кількості зимують *L. ichthyaetus* і *L. ridibundus*, поодинокі – *L. genei*, *L. minutus*. Рідкісними залітними є *L. argentatus* та *L. fuscus*, а поодинокі трапляються *L. hyperboreus* (Лысенко, Слюхин, 1991) та *Rissa tridactyla* (Котенко и др., 2000).

Рябкоподібні (Pterocletiformes). На початку ХХ ст. до регіону декілька раз залітала *Syrhaptus paradoxus* (Москаленко, 2015), а для періоду досліджень відома зустріч 3 особин 12.07.2009 р. поблизу с. Садове Білозерського району Херсонської області (Хусточка, 2009).

Голубоподібні (Columbiformes). У регіоні представлені 6 видами, з яких *Streptopelia turtur* гніздиться та мігрує, *Columba palumbus* – гніздиться, мігрує та зи-

мує, *C. oenas* – мігрує та зимує, а *C. livia* та *Streptopelia decaocto* є осілими. На гніздуванні найпоширенішим є *S. decaocto*, а звичайними *Columba palumbus* і *Streptopelia turtur*. Зимомо поширені *Columba oenas* і *C. palumbus*, які більш численними є у Степовому Криму – перший вид в основному у передгір'ях, а другий – на заході півострова. *Streptopelia decaocto* зустрічається майже виключно в населених пунктах і поблизу них, де утворює досить великі скупчення.

Зозулеподібні (Cuculiformes). *Cuculus canorus* – єдиний вид, який у гніздовий період і під час міграцій є широко поширеним у регіоні. *Clamator glandarius* – відомі лише два зальоти: 16.05.2015 р. – на півночі Східного Сиваша (спостереження В. Кайстро¹) і 3.08.2015 р. – у верхів'ях Утлюцького лиману (спостереження Ю. Мухіна²).

Совоподібні (Strigiformes). Представлені 7 видами, з яких *Bubo bubo*, *Asio flammeus*, *Otus scops* і *Tyto alba* занесені в Червону книгу України (2009). *Asio otus* і *Athene noctua* – широко розповсюджені в регіоні осілі види, що мешкають як у природних ландшафтах, так і в населених пунктах, включаючи міста. *Asio flammeus* та *Otus scops* у незначній кількості поширені майже у всьому регіоні. Перший вид регулярно гніздиться, мігрує та зимує, а другий – мігрує та гніздиться в лісонасадженнях, зокрема й у населених пунктах. *Tyto alba* локально мешкає в різних частинах регіону (Котенко і др., 2000; Москаленко, 2015; Бусел, 2019), зокрема гніздиться на півночі Криму (Ветров і др., 2008; Кучеренко та ін., 2017) та в Північно-Західному Приазов'ї (В.В. Ветров, особ. повід.), а *Strix aluco* трапляється на гніздуванні нерегулярно і спорадично (Кошелев і др., 2009, 2010; Москаленко, 2015).

Серпокрильцеподібні (Apodiformes). Представлені 2 видами. *Apus apus* у регіоні звичайний гніздовий та мігруючий вид. *A. melba* гніздиться локально (на Тарханкутському п-ові), під час міграцій трапляється також в інших субрегіонах (Котенко і др., 2000; Кучеренко, 2012).

Дрімлюгоподібні (Caprimulgiformes). У регіоні зустрічається на гніздуванні і прольоті лише єдиний вид – *Caprimulgus europaeus*. Гніздиться переважно в лісонасадженнях, під час міграцій трапляється також на морських узбережжях, косах тощо.

Ракшоподібні (Coraciiformes). Зустрічаються 4 представники, з яких *Coracias garrulus*, *Alcedo atthis* та *Merops apiaster* є звичайними гніздовими та мігруючими видами, передостанній ще й нерегулярно зимує, а останній під час міграцій буває численним. *M. persicus* лише зрідка залітає на територію регіону (Загороднюк, 2013; власні спостереження).

Одудові (Upuriformes). Єдиний вид – *Upupa epops*. Широко розповсюджений у регіоні на гніздуванні та під час міграцій.

Дятлоподібні (Piciformes). У регіоні поширені 6 видів – *Jynx torquilla*, *Picus canus*, *Dendrocopos major*, *D. syriacus*, *D. minor*, *D. medius*. З них перший є пролітним, другий – п'ятий – осілими, а останній – залітним. Хоча *D. syriacus* – інвазійний вид, що вселився в сухостепову

зону порівняно недавно (Кошелев і др., 2009), тепер він є найпоширенішим серед Piciformes, а *D. major* – зустрічається рідше. Також поширений на гніздуванні вид *Jynx torquilla*. Рідкісними в регіоні є *Picus canus* і *Dendrocopos minor*, але в останні десятиріччя їх чисельність і площа розповсюдження зростають. Зальоти *Dendrocopos medius*, без зазначення подробиць, відомі для о. Джарилгач (Котенко і др., 2000).

Горобцеподібні (Passeriformes). Найбільш різноманітний за ландшафтною приуроченістю та кількістю таксонів ряд птахів регіону – 127 видів, що належать до 21 родини.

Hirundinidae. 4 види. З них *Riparia riparia*, *Hirundo rustica*, *Delichon urbica* – широко розповсюджені в регіоні, а *Hirundo daurica* – на більшій його частині рідкісний залітний вид (Кинда і др., 2003; Дядичева і др., 2007), нерегулярно та спорадично гніздиться на півдні Криму (Прокопенко і др., 2012; Кучеренко та ін., 2017).

Alaudidae. У регіоні трапляється 8 видів. У 1960–1970-х рр. *Calandrella cinerea* й *C. rufescens* були звичайними на гніздуванні, *Alauda arvensis* – більш численним, ніж тепер, а *Melanocorypha calandra* поступався переліченим видам (Попенко, 1979). Нині найчисельнішим є *Melanocorypha calandra*, а численним – *Alauda arvensis*. Вони гніздяться в сільськогосподарських угіддях, на солончаках та у степах, зокрема й на пасовищах. *Galerida cristata* є звичайним на гніздуванні поблизу населених пунктів і в селах. Імовірно, місцеві популяції цих трьох видів є осілими. *Calandrella rufescens* із кінця ХХ ст. різко скоротив свою чисельність, і в даний час його реєстрації стали рідкісними навіть у традиційних місцях гніздування – на піщаних і солончаківих ґрунтах по берегах морів і їх заток, в тому числі на Сиваші. Імовірно, цей вид у невеликій кількості ще гніздиться в регіоні, принаймні, на косі Арабатська стрілка, де щорічно у травні – червні 2005–2013 рр. спостерігалися птахи зі шлюбною поведінкою. У післягніздовий період *C. rufescens* є більш звичайним, а часом трапляються його скупчення до 3500 ос. (Андрющенко, Попенко, 2013). *C. cinerea* поки що гніздиться в кам'янистих степах Криму (Тарханкут, Центральний Крим, передгір'я й Керченський п-ів), де локально буває цілком звичайним видом. *Lullula arborea* на гніздуванні розповсюджений нерівномірно на узліссях переважно великих лісонасаджень, де є малочисельним, місцями звичайним видом. На зимівлях масовим є *Melanocorypha calandra*, звичайними – *Alauda arvensis* і *Galerida cristata*, а *Calandrella rufescens* і *Eremophila alpestris* лише в окремі роки бувають звичайними і, навіть, утворюють великі скупчення. *Melanocorypha leucoptera* нерегулярно в невеликій кількості трапляється на зимівлі.

Motacillidae представлені 9 видами. *Motacilla alba*, *M. feldegg*, *M. flava* є звичайними на гніздуванні, місцями численними на прольоті, останній вид, окрім навколорічкових лучних біотопів, часто гніздиться на полях. Також на полях і узбережжях лиманів гніздиться *Anthus campestris*. *A. trivialis* широко розповсюджений у штучних лісах і старих лісосмугах. *A. pratensis* і *A. cervinus* зустрічаються в навколорічкових біотопах під час міграцій, а перший вид нерегулярно зимує, буває численним в окремі роки. *Motacilla citreola* в останні десятиліття в

¹ <https://uabirds.org/v2taxgal.php?s=1449&l=ru&p=0>

² <https://uabirds.org/v2taxgal.php?s=1449&l=ru&p=0>

регіоні розширює гніздовий ареал у південному напрямку (Попенко, 2011), а *M. cinerea* зрідка й нерегулярно трапляється під час міграцій та зимівлі (Котенко и др., 2000).

Laniidae. У регіоні зустрічається 4 представники, з яких *Lanius collurio* та *L. minor* є звичайними гніздовими та мігруючими видами, а *L. excubitor* – нечисленним регулярно зимуючим. *L. senator* нерегулярно залітає або навіть мігрує в регіоні (Пирогов, 1994; Смогоржевский, 1994; Котенко и др., 2000; Костин, 2000; Попенко, Кинда, 2001; Дядичева, Максалон, 2012), а також, можливо, поодинокі гніздяться (Кинда и др., 2003; Кинда, 2009; Кучеренко та ін., 2017). На гніздуванні його знаходили на південному узбережжі Криму (Гашак, 2002).

Oriolidae. *Oriolus oriolus* – єдиний вид, широко розповсюджений у регіоні в лісонасадженнях, садах і парках.

Sturnidae представлені в регіоні двома видами – *Sturnus vulgaris* та *S. roseus*. *S. vulgaris* широко розповсюджений на гніздуванні, масовий вид під час міграцій та на зимівлі. У післягніздовий період зазвичай кочує великими зграями, в яких восени та взимку може концентруватися від декількох тисяч до десятків тисяч особин. На зимівлях тяжіє до очеретяних заростей, де зазвичай утворює масові ночівлі. *S. roseus* регулярно гніздиться лише на горі Опук на Керченському п-ові, а в окремі роки – спорадично, але масово майже у всьому регіоні, нерегулярно в невеликій кількості трапляється й під час міграцій (Пирогов, 1994; Бескаравайный и др., 1999; Дядичева и др., 2017).

Corvidae. У регіоні зустрічаються 7 видів, з яких *Pica pica*, *Corvus monedula*, *C. frugilegus*, *C. cornix* та *C. corax* широко розповсюджені в усі періоди річного циклу. На зимівлях *C. frugilegus* є масовим видом, а *C. monedula* – численним. У цей період їх розміщення по території є відносно рівномірним, хоча найбільші концентрації спостерігаються навколо штучних лісів, скверів, парків з високими деревами, безпечними для ночівель. *Pica pica* на зимівлях є численним видом. Наприкінці ХХ ст. спостерігалася тимчасова депресія чисельності виду, як на зимівлях, так і на гніздуванні. *Garrulus glandarius* за останні сто років, заселяючи штучні ліси, сади, парки, поступово поширюється в різних частинах регіону, включаючи міста й антропогенно трансформовані території. *Nucifraga caryocatactes* – інвазійний вид, імовірно сибірський підвид (Полуда, 2017), що в окремі роки реєструється в різних субрегіонах під час кочівель, взимку і навіть, у поодиноких випадках, у гніздовий період (Кошелев и др., 2009; Бескаравайный и др., 2010). Остання значна інвазія в регіоні спостерігалась у 2008–2009 рр. (Грищенко, Яблоновська-Грищенко, 2012; власні спостереження).

Bombycillidae. Один вид – *Bombycilla garrulus*, який нерегулярно зимує в регіоні, буваючи масовим в окремі роки. Найчастіше в місцях зимівлі затримується до кінця березня.

Troglodytidae. Один вид – *Troglodytes troglodytes*. У невеликій кількості мігрує й нерегулярно зимує в регіоні.

Prunellidae. Один вид – *Prunella modularis*. Регулярно, але в невеликій кількості трапляється під час міграцій у різних частинах регіону (Західний Крим, Сиваш, Північно-Західне Приазов'я).

Sylviidae. Із 29 представників родини, які розповсюджені в регіоні, поширеними є лише *Sylvia communis*, що

гніздиться в захарашених бур'янах, чагарниках і т.п., *Acrocephalus arundinaceus* – у заростях очерету по берегах найрізноманітніших водойм (річок, озер, ставків, каналів тощо), *A. agricola* – серед заростей очерету, болотяної та очеретяно-полинової рослинності. До цієї родини належить найбільше видів, що в сухостеповій зоні є рідкісними залітними: *Locustella naevia*, *Luscinia melanopogon* (Дядичева, 2006), *Acrocephalus dumetorum*, *Hippolais caligata*, *H. pallida* (Кинда и др., 2003), *Phylloscopus trochiloides*, *Ph. nitidus* (Попенко и др., 2006), *Ph. inornatus* (Полуда и др., 2004), *Ph. schwarzi* (Прокопенко и др., 1991), а також 4 середземноморських види кропив'янок – *Sylvia melanocephala* (Андрущенко и др., 1993), *S. cantillans*, *S. hortensis* (Дядичева, Максалон, 2012), *S. mystacea* (Попенко и др., 2006). Крім того, припускається поодинокі гніздування *Luscinia melanopogon* у дельті Дніпра (Герзон, Волш, 2001). В останні десятиліття, по мірі старіння штучних лісів, деякі види почали заселяти сухостепову зону (*Hippolais icterina*, *Phylloscopus collybita*, *Ph. sibilatrix*). Решта видів нечисленні (*Sylvia nisoria*, *Locustella luscinoides*, *Acrocephalus scirpaceus*), розповсюджені локально (*Sylvia borin*, *S. atricapilla*, *S. curruca*, *Acrocephalus schoenobaenus*), або трапляються у гніздовий період, але без достовірних фактів гніздування (*Phylloscopus trochilus*, *Locustella fluviatilis*, *Acrocephalus palustris*).

Regulidae представлені двома видами: *Regulus regulus* – звичайний у лісонасадженнях і парках під час міграцій, нерегулярно зимує, а *R. ignicapillus* трапляється іноді на міграціях як рідкісний вид (Костин, Тарина, 2002; Дядичева, Максалон, 2012; Дядичева и др., 2017).

Muscicapidae. Різноманітна родина, представлена в регіоні 23 видами. Широко розповсюдженими, як у природних біотопах, так і в населених пунктах, є *Oenanthe oenanthe*, в лісонасадженнях різного типу, лісонасадженнях, парках тощо – *Muscicapa striata*, *Turdus merula*, *Luscinia luscinia* (якого в південній частині Степового Криму заміщує *L. megarhynchos*) та *Ficedula albicollis*, що збільшує чисельність і частоту трапляння на гніздуванні. Останній вид, як і *Phoenicurus ochruros*, вселився в регіон у минулому столітті (Кошелев и др., 2004, 2009), а *Luscinia megarhynchos*, можливо, розселяється на північ, зокрема, у 2008–2010 рр. він виявлений у Миколаївській, Херсонській областях та у Криму (Грищенко, Яблоновська-Грищенко, 2012, 2014). До звичайних видів у штучних лісонасадженнях можна віднести *Turdus philomelos*, *Erithacus rubecula*, а на луках, у тому числі з чагарниками й очеретом – *Saxicola rubetra* та *S. torquata/maurus* (за Л.С. Степаняном (1990, 2003) таксони *rubicola* та *variegata* є підвидами одного виду *S. torquata*, а за Wink et al., 2002 – це окремі види *S. rubicola* та *S. maurus*, з яких останній в Україні представлений підвидом *variegates*). *S. maurus* у регіоні з'явився відносно недавно (Цвельх, 2011) і чисельність його зростає (власні спостереження). Локально на гніздуванні трапляються *Oenanthe isabellina* та *O. pleschanka*, що у відповідних біотопах бувають звичайними або навіть численними (у Степовому Криму, Північно-Західному Приазов'ї). Розширює гніздовий ареал і буває звичайною під час міграцій *Luscinia svecica*. На прольоті звичайними або численними бувають *Ficedula parva*, *F. albicollis* та *F. hypoleuca*, з-поміж яких останній

вид іноді спостерігається й у гніздовий період (Пирогов, 1994), а *F. albicollis* регулярно гніздиться. Рідкісними залітними в період міграцій є *Monticola saxatilis* (Пирогов, 1994; Дядичева, Максалон, 2012; Дядичева і др., 2017), *Turdus torquatus* (Пирогов, 1994) та *Oenanthe hispanica*, останній вид іноді гніздиться (Редінов, Петрович, 2005; Кучеренко та ін., 2017; Цвєлих, 2019). Звичайними під час міграцій є *Turdus iliacus*, *T. viscivorus* та *T. pilaris*. У регіоні два перші види зимують нерегулярно, а останній належить до найбільш масових зимуючих горобцеподібних і зрідка спорадично утворює гніздові колонії (Винтер і др., 1996).

Paradoxornithidae. Єдиний вид *Panurus biarmicus* широко розповсюджений упродовж року по берегах водойм зі щільними заростями очерету. В окремих субрегіонах, зокрема на Східному Сиваші, доволі звичайний, місцями численний, особливо під час післягніздових кочівель.

Aegithalidae. Родина представлена одним видом *Aegithalos caudatus*, що нерегулярно зустрічається в різних частинах регіону восени (Дядичева, 2015), під час інвазій, а іноді і взимку – останні спостереження 3 особин мали місце 19.01.2020 р. в районі Мелітополя (власні спостереження) і 5 особин – 27.02.2020 р. в парку Мелітополя (В.В. Кінда, особ. повід.). У гніздовий період трапляється лише в окремих локалітетах, зокрема, на Керченському п-ові (Цвєлих, 2019).

Paridae. Серед 6 видів, представлених у регіоні, найпоширенішим та найчисленнішим упродовж усього року є *Parus major*. *P. caeruleus* і *Remiz pendulinus* нерівномірно поширені на гніздуванні, але бувають більш численними в окремих районах під час міграцій, а перший вид – ще й на зимівлі. Останні десятиліття *R. pendulinus* розселяється по регіону, використовуючи для гніздування деревинно-чагарникову рослинність по берегах невеликих, переважно штучних, водойм, зокрема у Степовому Криму (Бескаравайный і др., 2015), а також і в лісосуках на певній відстані від них (власні спостереження). Окрім того, можливо, в регіоні, принаймні у штучних лісах Криму, зокрема на Керченському півострові, гніздиться *Parus ater* (Попенко, Цвєлих, 2013). В окремі роки мають місце осінні та зимові інвазії цього виду. Зрідка вони проходять у вигляді масових міграційних переміщень, як це спостерігалось 13.10.2017 р. на п-ові Бірючий Острів у західній частині Азовського моря – зграї чисельністю 50–150 особин летіли проти сильного південно-західного вітру й зупинялися в затишних місцях для живлення та водопою (загалом понад 600 особин впродовж 4 годин). *Parus palustris* (Дядичева, 2015) і *P. pleskei* (Кучеренко, Жеребцова, 2013) дуже рідко зимують (за Л.С. Степаняном (2003), *P. pleskei* є гібридом *P. cyanus* і *P. caeruleus*, що здатен давати потомство). А.М. Полуда (2017а) відносить *P. major* і *P. caeruleus* до часткових мігрантів (які щорічно здійснюють масові спрямовані міграційні переміщення), *P. ater* – до інвазійних видів (типових нерегулярних мігрантів), а *P. palustris* – до осілих видів.

Sittidae. Єдиний вид – *Sitta europaea* – є рідкісним залітним на півдні сухостепової зони (Дядичева, Надточий, 2019).

Certhiidae представлені одним видом *Certhia familiaris*, що зрідка поодинокі гніздиться, переважно на Нижньому Дніпрі та у прилеглих насадженнях сосни (Пирогов, 1995;

Бусел, 2019), але частіше трапляється під час кочівель або міграцій (Дядичева, Максалон, 2012) і навіть на зимівлі – 2 ос. 10.01.2016 р., 1 ос. 29.02.2019 р. у м. Мелітополь (В.В. Кінда, особ. повід.).

Passeridae. Зустрічаються 3 види. *Passer domesticus* і *P. montanus* є звичайними осілими в регіоні видами. Зустрічаються переважно в населених пунктах або поблизу них. *P. hispaniolensis* почав траплятися в Азово-Чорноморському регіоні відносно недавно, чисельність його швидко зростає (Петрович, 2013; Петрович та ін., 2015; Кучеренко та ін., 2017; Петрович, Редінов, 2017; Попенко, Дядичева, 2017).

Fringillidae. Родина представлена 12 видами, з яких *Fringilla coelebs*, *Chloris chloris*, *Carduelis carduelis*, *Acanthis cannabina*, *Coccothraustes coccothraustes* – звичайні, широко розповсюджені на гніздуванні, міграціях, кочівлях і зимівлях, а *Spinus spinus* – на міграціях і зимівлях. Нерегулярно зимують *Fringilla montifringilla*, *Acanthis flammea*, *Pyrrhula pyrrhula*, перший іноді у значній кількості. До рідкісних залітних можна віднести *Serinus serinus* (Дядичева, 2015) і *Loxia curvirostra* (Кошелев, Пересадько, 1996; О.А. Форманюк, особ. повід.). *Carpodacus erythrinus* нерегулярно мігрує у Криму і Північно-Західному Приазов'ї (Дядичева, Максалон, 2012; Дядичева, 2015; О.А. Форманюк, особ. повід.).

Emberizidae. У регіоні зареєстровано 10 видів, з яких широко розповсюджені: у степових ландшафтах, на пасовищах, узбережжях Сиваша – *Emberiza calandra*; в лісонасадженнях різного типу – *E. hortulana*, в заростях очерету й водно-болотяної рослинності – *E. schoeniclus*. В останні десятиліття дещо знизилася чисельність *E. citrinella*, яку, принаймні у Приазов'ї, місцями заміщає *E. hortulana*. У *E. melanocephala* протягом останнього десятиліття спостерігається поступове зростання чисельності й розширення гніздового ареалу у Приазов'ї, Північному Присивашші (Попенко, 2011; Андрущенко, Попенко, 2013) та Степовому Криму (Кінда, Гринченко, 2002а). На Керченському п-ові цей птах залишається звичайним нечисленним гніздовим видом (Цвєлих і др., 1997). Нерегулярно і зі значними коливаннями чисельності в регіоні зимують *Calcarius lapponicus* і *Plectrophenax nivalis*, до рідкісних залітних належать *Emberiza leucocephala* (Дядичева і др., 2007), *E. aureola* (Кошелев і др., 1996) і *E. rustica* (Редінов, Петрович, 2011; Бурковский, Кодруль, 2019).

Таким чином, сучасна авіфауна сухостепової зони України складається з 333 видів, що населяють її впродовж року або в окремі періоди свого річного циклу, а деякі лише зрідка трапляються в її межах (табл. 1). До Червоної книги України (2009) занесено 73 види.

3-поміж цих 333 видів 192 (або 57,7%) гніздяться в регіоні: 154 регулярно (136 із яких ще й мігрують або мігрують та зимують, а 18 зимують), 31 нерегулярно або дуже локально (19 із них ще й літує, мігрує або зимує, 11 зимує, а 1 залітає) та 7 можливо гніздиться (з яких деякі ще й мігрують та/або зимують) (рис. 2). Літують у регіоні (в тому числі ще й мігрують та/або зимують) 16 видів – 3 регулярно і 13 нерегулярно або дуже локально, а мігрують 67 видів (з яких 50 крім того ще й зимують) – регулярно 45 і нерегулярно або дуже локально 22. Ще 10 видів у регіоні нерегулярно або дуже локально зимують (з яких 3

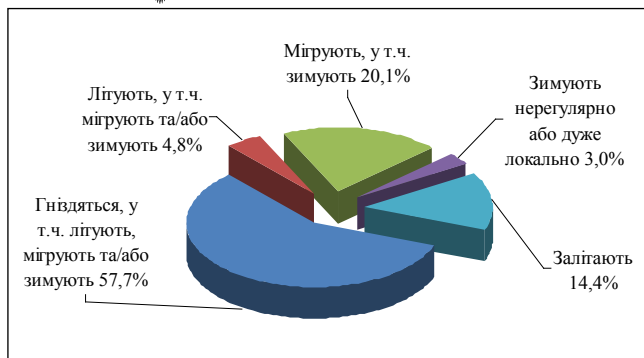

Рис. 2. Співвідношення статусів перебування птахів у сухостеповій зоні України.

Fig. 2. Relationship between bird species with the different status of residence in the dry-steppe zone of Ukraine.

на більшості території лише залітають), а 48 – є виключно залітними або тимчасово інвазійними.

Очевидно, серед видів, що в регіоні зустрічаються впродовж усього року, є як осілі (*Perdix perdix*, *Phasianus colchicus*, *Streptopelia decaocto*, *Dendrocopos syriacus* тощо), так і частково осілі, у яких осілими є лише місцеві популяції (наприклад, *Cygnus olor*, *Tadorna tadorna*, *Anas platyrhynchos*, *Larus cachinnans*, *Melanocorypha calandra*, *Sturnus vulgaris*, *Corvus frugilegus* та ін.), але остаточне визначення цього статусу потребує спеціальних досліджень, перш за все – індивідуального мічення.

Зазначені 333 види розподіляються по 21 ряду, 59 родинам і 165 родам. Найбільше видове різноманіття в регіоні притаманне ряду Passeriformes – 127 видів (38,1% всієї орнітофауни), мало не вдвічі йому поступається ряд Charadriiformes – 68 видів (20,4%). Третє місце поділили Anseriformes та Falconiformes – по 33 види (9,9%) (рис. 3).

Але зміна видового складу птахів триває, що є відображенням трансформації орнітофауни регіону, переважно на шкоду автохтонних її представників. Види, що донедавна були звичайними, різко зменшують свою чисельність (наприклад, *Rufibrenta ruficollis*, *Otis tarda*, *Tetrax tetrax*, *Calandrella cinerea* тощо), майже до повного зникнення (*Aquila rapax*, *Numenius tenuirostris*, *Chettusia gregaria*, *Glareola nordmanni*), натомість поширюються рідкісні або раніше відсутні птахи. Спочатку фіксуються лише їх зальоти, але згодом зустрічі стають регулярними (наприклад, *Cygnus bewickii*, *Buteo rufinus*, *Tyto alba*, *Motacilla citreola*, *Passer hispaniolensis* та ін.). Особливістю зазначених змін орнітофауни є те, що вони відбуваються в умовах відокремленості сухостепової зони від суцільного ареалу сухих степів Євразії, її перетинання широкою смугою інтразональних, переважно морських ландшафтів (зокрема Сивашом), а впродовж останнього століття – ще й за суттєвого розширення площ населених пунктів, рекреаційних зон, штучних водойм та лісів. На тлі таких змін видового складу актуальними залишається дослідження кількісно-просторової динаміки населення птахів сухостепової зони України, зокрема її природних та соціально-економічних наслідків.

Підсумовуючи результати проведеного аналізу, варто зазначити, що, на жаль, останнім часом значна доля

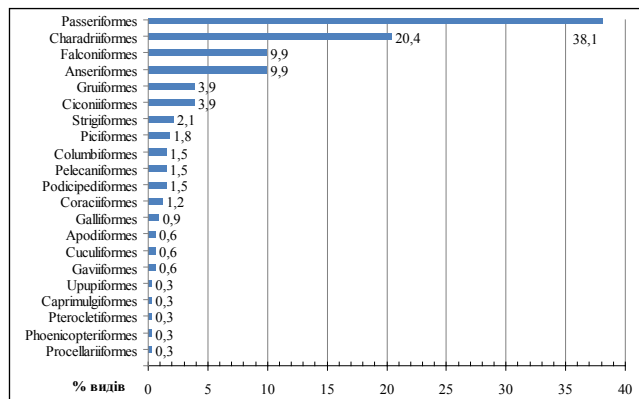

Рис. 3. Співвідношення частки рядів за кількістю видів птахів сухостепової зони України.

Fig. 3. Relationship between the number of species of different orders of birds in the dry-steppe zone of Ukraine.

публікацій присвячується цікавим знахідкам (зальотам, зустрічам нових видів, можливим змінам статусу перебування тощо), і мало оприлюднюється зведень про звичайні та масові види, особливо у позагніздові періоди річного циклу. Тому перелік знахідок раритетних і нових для регіону видів постійно зростає. Наприклад, після знахідки у Північно-Західному Причорномор'ї на о. Зміїний *Lanius nubicus* 8.05.2004 р. (Корзюков, Кивганов, 2004), *Phylloscopus fuscatus* 1.10.2008 р. (Форманюк и др., 2012), *Ph. humei* 20.10.2008 р. (Панченко и др., 2012), *Sylvia rueppelli* 7.04.2006 р.³ та *Motacilla lutea* 27.04.2007 р. (Яковлев и др., 2012) можна очікувати появу цих видів і в сухостеповій зоні. Тому ревізії в подальшому будуть зазнавати статуси перебування саме залітних або інвазійних видів, а також видів, що стрімко скорочують або збільшують свою чисельність та ареал, тоді як зміни уявлень про статуси більшості звичайних видів найближчим часом є малоімовірними, зокрема, і за браком їх дослідження та відповідних публікацій у орнітологічних виданнях.

Заключення

За підсумками наведеного аналізу, рецентна авіфауна сухостепової зони України складається з 333 видів (які належать до 165 родів, 59 родин та 21 ряду), що за видовим різноманіттям становлять близько 77% усієї авіфауни країни. З них 192 види тут гніздяться (в тому числі ще й літують/кочують, мігрують та зимують) – 185 достовірно й 7 імовірно, 16 – літують (у тому числі ще й мігрують та/або зимують), 67 – мігрують (у тому числі ще й зимують), 10 – нерегулярно або дуже локально зимують, а 48 – є виключно залітними або тимчасово інвазійними. Найбільше видів належить до ряду Passeriformes – 38,1% всієї орнітофауни регіону, Charadriiformes – 20,4%, Anseriformes та Falconiformes – по 9,9%. До Червоної книги України (2009) занесено 73 види. Але зміна складу авіфауни регіону триває й залежить не тільки від багаторічного кількісно-просторового перерозподілу птахів, а й від змін у систематиці (найчастіше тому, що деяким підвидам на-

³ <https://uabirds.org/v2taxgal.php?s=1457&l=ru&p=0>

Сучасний видовий склад і статус перебування птахів сухостепової зони України
Recent species composition and status of residence of birds in dry-steppe zone of Ukraine

Вид	Статус перебування виду									Узагальнений статус
	Гніздиться		Літує (кочує)		Мігрує		Зимує		Залітає	
	регулярно	нерегулярно або дуже локально	регулярно	нерегулярно або дуже локально	регулярно	нерегулярно або дуже локально	регулярно	нерегулярно або дуже локально		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
<i>Gavia stellata</i>						+		+		МН, ЗН
<i>G. arctica</i>				+	+			+		ЛН, М, ЗН
<i>Podiceps ruficollis</i>	+				+		+			Г, М, З
<i>P. nigricollis</i>	+				+		+			Г, М, З
<i>P. auritus</i>						+		+	+	МН, ЗН, ЗЗ
<i>P. grisegena</i>	+				+			+		Г, М, ЗН
<i>P. cristatus</i>	+				+			+		Г, М, З
<i>Puffinus puffinus / yelkouan</i>				+		+				ЛН, МН
<i>Pelecanus onocrotalus</i>		+	+			+				ГН, Л, МН
<i>P. crispus</i>									+	ЗЗ
<i>Phalacrocorax carbo</i>	+				+			+		Г, М, ЗН
<i>Ph. aristotelis</i>	+							+		Г, З
<i>Ph. pygmaeus</i>	+				+			+		Г, М, З
<i>Botaurus stellaris</i>	+				+			+		Г, М, ЗН
<i>Ixobrychus minutus</i>	+				+					Г, М
<i>Nycticorax nycticorax</i>	+				+					Г, М
<i>Ardeola ralloides</i>	+				+					Г, М
<i>Bubulcus ibis</i>		+							+	ГН, ЗЗ
<i>Egretta alba</i>	+				+			+		Г, М, ЗН
<i>E. garzetta</i>	+				+			+		Г, М, ЗН
<i>Ardea cinerea</i>	+				+			+		Г, М, ЗН
<i>A. purpurea</i>	+				+					Г, М
<i>Platalea leucorodia</i>	+				+					Г, М
<i>Plegadis falcinellus</i>	+				+					Г, М
<i>Ciconia ciconia</i>	+				+					Г, М
<i>C. nigra</i>					+					М
<i>Phoenicopiterus roseus</i>		+						+	+	ГН, ЗН, ЗЗ
<i>Branta leucopsis</i>									+	ЗЗ
<i>B. bernicla</i>									+	ЗЗ
<i>Rufibrenta ruficollis</i>				+	+			+		ЛН, М, З
<i>Anser anser</i>	+				+			+		Г, М, З
<i>A. albifrons</i>				+	+			+		ЛН, М, З
<i>A. erythropus</i>							+	+		МН, ЗН
<i>A. fabalis</i>							+	+		М, ЗН
<i>Cygnus olor</i>	+				+			+		Г, М, З
<i>C. cygnus</i>				+	+			+		ЛН, М, З
<i>C. bewickii</i>					+			+		М, З
<i>Tadorna ferruginea</i>	+				+			+		Г, М, З
<i>T. tadorna</i>	+				+			+		Г, М, З
<i>Anas platyrhynchos</i>	+				+			+		Г, М, З
<i>A. crecca</i>					+			+		М, З
<i>A. strepera</i>	+					+		+		Г, МН, ЗН
<i>A. penelope</i>					+			+		М, З

Продовження таблиці

Continuation of the Table

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
<i>A. acuta</i>				+	+		+			ЛН, М, 3
<i>A. querquedula</i>	+				+			+		Г, М, 3Н
<i>A. clypeata</i>	+				+			+		Г, М, 3Н
<i>Netta rufina</i>	+				+			+		Г, М, 3Н
<i>Aythya ferina</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>A. nyroca</i>	+				+			+		Г, М, 3Н
<i>A. fuligula</i>				+	+		+			ЛН, М, 3
<i>A. marila</i>					+		+			М, 3
<i>Clangula hyemalis</i>						+		+	+	МН, 3Н, 33
<i>Bucephala clangula</i>		+			+		+			ГН, М, 3
<i>Somateria mollissima</i>		+				+		+		ГН, МН, 3Н
<i>Melanitta nigra</i>								+	+	3Н, 33
<i>M. fusca</i>								+	+	3Н, 33
<i>Oxyura leucocephala</i>						+		+		МН, 3Н
<i>Mergus albellus</i>						+		+		МН, 3Н
<i>M. serrator</i>	+					+		+		Г, МН, 3Н
<i>M. merganser</i>						+		+		МН, 3Н
<i>Pandion haliaetus</i>				+	+					ЛН, М
<i>Pernis apivorus</i>					+					М
<i>Milvus migrans</i>		+			+			+		ГН, М, 3Н
<i>Circus cyaneus</i>					+		+			М, 3
<i>C. macrourus</i>					+			?		М, 3Н?
<i>C. pygargus</i>	+				+					Г, М
<i>C. aeruginosus</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>Accipiter gentilis</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>A. nisus</i>					+		+			М, 3
<i>A. brevipes</i>									+	33
<i>Buteo lagopus</i>					+		+			М, 3
<i>B. rufinus</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>B. buteo</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>Circaetus gallicus</i>				+		+		+		ЛН, МН, 3Н
<i>Hieraaetus pennatus</i>						+			+	МН, 33
<i>Aquila rapax / nipalensis</i>									+	33
<i>A. clanga</i>						+			+	МН, 33
<i>A. pomarina</i>						+			+	МН, 33
<i>A. heliaca</i>		+		+		+		+		ГН, ЛН, МН, 3Н
<i>A. chrysaetos</i>						+		+		МН, 3Н
<i>Haliaeetus albicilla</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>Neophron percnopterus</i>									+	33
<i>Aegyptius monachus</i>									+	33
<i>Gyps fulvus</i>									+	33
<i>Falco rusticolus</i>									+	33
<i>F. cherrug</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>F. peregrinus</i>		+			+		+			ГН, М, 3
<i>F. biarmicus</i>									+	33
<i>F. subbuteo</i>	+				+					Г, М
<i>F. columbarius</i>					+		+			М, 3
<i>F. vespertinus</i>	+				+					Г, М
<i>F. naumanni</i>									+	33
<i>F. tinnunculus</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>Perdix perdix</i>	+						+			Г, 3
<i>Coturnix coturnix</i>	+				+			+		Г, М, 3Н
<i>Phasianus colchicus</i>	+						+			Г, 3

Продовження таблиці

Continuation of the Table

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
<i>Grus leucogeranus</i>									+	ЗЗ
<i>G. grus</i>			+		+			+		Л, М, ЗН
<i>Anthropoides virgo</i>	+		+		+					Г, Л, М
<i>Rallus aquaticus</i>	+				+			+		Г, М, ЗН
<i>Porzana porzana</i>		+				+		+		ГН, МН, ЗН
<i>P. parva</i>	+				+			+		Г, М, ЗН
<i>Crex crex</i>		?			+					ГН?, М
<i>Gallinula chloropus</i>	+				+			+		Г, М, ЗН
<i>Porphyrio porphyrio</i>									+	ЗЗ
<i>Fulica atra</i>	+				+		+			Г, М, З
<i>Otis tarda</i>	+				+		+			Г, М, З
<i>Tetrax tetrax</i>		+						+	+	ГН, ЗН, ЗЗ
<i>Burhinus oedicnemus</i>	+				+					Г, М
<i>Pluvialis squatarola</i>					+			+		М, ЗН
<i>P. apricaria</i>					+			+		М, ЗН
<i>P. fulva</i>									+	ЗЗ
<i>Charadrius hiaticula</i>				+	+			+		ЛН, М, ЗН
<i>Ch. dubius</i>	+				+					Г, М
<i>Ch. leschenaultii</i>									+	ЗЗ
<i>Ch. alexandrinus</i>	+				+			?		Г, М, ЗН?
<i>Eudromias morinellus</i>					+			?		М, ЗН?
<i>Chettusia gregaria</i>									+	ЗЗ
<i>Vanellus vanellus</i>	+				+			+		Г, М, ЗН
<i>Vanellochettusia leucura</i>		+						+		ГН, ЗН
<i>Arenaria interpres</i>					+			?		М, ЗН?
<i>Himantopus himantopus</i>	+				+					Г, М
<i>Recurvirostra avosetta</i>	+				+			+		Г, М, ЗН
<i>Haematopus ostralegus</i>	+				+			+		Г, М, ЗН
<i>Tringa ochropus</i>				+	+			+		ЛН, М, ЗН
<i>T. glareola</i>					+					М
<i>T. nebularia</i>					+			?		М, ЗН?
<i>T. totanus</i>	+				+			?		Г, М, ЗН?
<i>T. erythropus</i>				+	+					ЛН, М
<i>T. stagnatilis</i>				+	+					ЛН, М
<i>Actitis hypoleucos</i>					+					М
<i>Xenus cinereus</i>					+					М
<i>Phalaropus fulicarius</i>									+	ЗЗ
<i>Ph. lobatus</i>					+					М
<i>Philomachus pugnax</i>					+			+		М, ЗН
<i>Calidris minuta</i>					+					М
<i>C. temminckii</i>					+					М
<i>C. ferruginea</i>					+					М
<i>C. alpina</i>					+			+		М, ЗН
<i>C. maritima</i>								+	+	ЗН, ЗЗ
<i>C. canutus</i>						+		+		МН, ЗН
<i>C. alba</i>					+			+		М, ЗН
<i>Limicola falcinellus</i>					+					М
<i>Lymnocyptes minimus</i>						+		+		МН, ЗН
<i>Gallinago gallinago</i>					+			+		М, ЗН
<i>G. media</i>						+				МН
<i>Scolopax rusticola</i>					+			+		М, ЗН
<i>Numenius tenuirostris</i>									+	ЗЗ
<i>N. arquata</i>		+			+			+		ГН, М, ЗН

Продовження таблиці

Continuation of the Table

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
<i>N. phaeopus</i>						+		+		МН, ЗН
<i>Limosa limosa</i>			+		+					Л, М
<i>L. lapponica</i>					+					М
<i>Glareola pratincta</i>	+				+					Г, М
<i>G. nordmanni</i>		+							+	ГН, ЗЗ
<i>Stercorarius skua</i>									+	ЗЗ
<i>S. pomarinus</i>									+	ЗЗ
<i>S. parasiticus</i>						+				МН
<i>Larus ichthyaetus</i>	+		+		+			+		Г, Л, М, ЗН
<i>L. melanocephalus</i>	+				+			+		Г, М, ЗН
<i>L. minutus</i>			+		+			+		Л, М, ЗН
<i>L. ridibundus</i>	+				+			+		Г, М, ЗН
<i>L. genei</i>	+				+			+		Г, М, ЗН
<i>L. fuscus</i>						+		+		МН, ЗН
<i>L. argentatus</i>					+		+			М, З
<i>L. cachinnans</i>	+				+		+			Г, М, З
<i>L. michahellis</i>		+							+	ГН, ЗЗ
<i>L. hyperboreus</i>									+	ЗЗ
<i>L. canus</i>					+		+			М, З
<i>Rissa tridactyla</i>						+		+	+	МН, ЗН, ЗЗ
<i>Chlidonias niger</i>	+				+					Г, М
<i>Ch. leucopterus</i>	+				+					Г, М
<i>Ch. hybrida</i>		+			+					ГН, М
<i>Gelochelidon nilotica</i>	+				+					Г, М
<i>Hydroprogne caspia</i>	+		+		+					Г, Л, М
<i>Thalasseus sandvicensis</i>	+				+					Г, М
<i>Sterna hirundo</i>	+				+					Г, М
<i>S. albifrons</i>	+				+					Г, М
<i>Syrhaptus paradoxus</i>									+	ЗЗ
<i>Columba palumbus</i>	+				+		+			Г, М, З
<i>C. oenas</i>					+		+			М, З
<i>C. livia</i>	+						+			Г, З
<i>Streptopelia decaocto</i>	+						+			Г, З
<i>S. turtur</i>	+				+					Г, М
<i>Cuculus canorus</i>	+				+					Г, М
<i>Clamator glandarius</i>									+	ЗЗ
<i>Bubo bubo</i>									+	ЗЗ
<i>Asio otus</i>	+						+			Г, З
<i>A. flammeus</i>	+				+		+			Г, М, З
<i>Otus scops</i>	+				+					Г, М
<i>Athene noctua</i>	+						+			Г, З
<i>Strix aluco</i>		+				+		+		ГН, МН, ЗН
<i>Tyto alba</i>		+						+		ГН, З
<i>Caprimulgus europaeus</i>	+				+					Г, М
<i>Apus apus</i>	+				+					Г, М
<i>A. melba</i>		+				+				ГН, МН
<i>Coracias garrulus</i>	+				+					Г, М
<i>Alcedo atthis</i>	+				+			+		Г, М, ЗН
<i>Merops apiaster</i>	+				+					Г, М
<i>M. superciliosus</i>									+	ЗЗ
<i>Upupa epops</i>	+				+					Г, М

Продовження таблиці

Continuation of the Table

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
<i>A. palustris</i>		?			+					ГН?, М
<i>A. scirpaceus</i>	+				+					Г, М
<i>A. arundinaceus</i>	+				+					Г, М
<i>Hippolais icterina</i>	+				+					Г, М
<i>H. caligata</i>									+	33
<i>H. pallida</i>									+	33
<i>Sylvia nisoria</i>	+				+					Г, М
<i>S. melanocephala</i>									+	33
<i>S. hortensis</i>									+	33
<i>S. atricapilla</i>	+				+					Г, М
<i>S. borin</i>	+				+					Г, М
<i>S. communis</i>	+				+					Г, М
<i>S. curruca</i>	+				+					Г, М
<i>S. mystacea</i>									+	33
<i>S. cantillans</i>									+	33
<i>Phylloscopus trochilus</i>	?		+		+					Г?, Л, М
<i>Ph. collybita</i>	+				+					Г, М
<i>Ph. sibilatrix</i>	+				+					Г, М
<i>Ph. trochiloides</i>									+	33
<i>Ph. nitidus</i>									+	33
<i>Ph. inornatus</i>									+	33
<i>Ph. schwarzii</i>									+	33
<i>Regulus regulus</i>					+		+			М, 3
<i>R. ignicapillus</i>						+				МН
<i>Ficedula hypoleuca</i>	+				+					Г, М
<i>F. albicollis</i>	+				+					Г, М
<i>F. parva</i>					+					М
<i>Muscicapa striata</i>	+				+					Г, М
<i>Saxicola rubetra</i>	+				+					Г, М
<i>S. torquata</i>	+				+			+		Г, М, 3Н
<i>Oenanthe oenanthe</i>	+				+					Г, М
<i>Oe. pleschanka</i>	+				+					Г, М
<i>Oe. hispanica</i>		+				+			+	ГН, МН, 33
<i>Oe. isabellina</i>	+				+					Г, М
<i>Monticola saxatilis</i>									+	33
<i>Phoenicurus phoenicurus</i>	+				+					Г, М
<i>Ph. ochruros</i>	+				+			+		Г, М, 3Н
<i>Erithacus rubecula</i>	+				+			+		Г, М, 3Н
<i>Luscinia megarhynchos</i>	+				+					Г, М
<i>L. luscinia</i>	+				+					Г, М
<i>L. svecica</i>	+				+					Г, М
<i>Turdus pilaris</i>		+			+		+			ГН, М, 3
<i>T. torquatus</i>						+				МН
<i>T. merula</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>T. iliacus</i>					+		+			М, 3
<i>T. philomelos</i>	+				+			+		Г, М, 3Н
<i>T. viscivorus</i>					+		+			М, 3
<i>Panurus biarmicus</i>	+				+			+		Г, М, 3Н
<i>Aegithalos caudatus</i>		?				+		+		ГН?, МН, 3Н
<i>Remiz pendulinus</i>	+				+			+		Г, М, 3Н
<i>Parus palustris</i>								+		3Н

Закінчення таблиці

End of the Table

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
<i>P. ater</i>		?				+		+		ГН?, МН, ЗН
<i>P. caeruleus</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>P. pleskei</i> (cyanus × caeruleus)									+	ЗЗ
<i>P. major</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>Sitta europaea</i>									+	ЗЗ
<i>Certhia familiaris</i>		+				+		+		ГН, МН, ЗН
<i>Passer domesticus</i>	+						+			Г, 3
<i>P. hispaniolensis</i>		+							+	ГН, ЗЗ
<i>P. montanus</i>	+						+			Г, 3
<i>Fringilla coelebs</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>F. montifringilla</i>					+		+			М, 3
<i>Serinus serinus</i>									+	ЗЗ
<i>Chloris chloris</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>Spinus spinus</i>					+		+			М, 3
<i>Carduelis carduelis</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>Acanthis cannabina</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>A. flammea</i>								+		ЗН
<i>Carpodacus erythrinus</i>		+				+				ГН, МН
<i>Loxia curvirostra</i>									+	ЗЗ
<i>Pyrrhula pyrrhula</i>								+		ЗН
<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	+						+			Г, 3
<i>Emberiza calandra</i>	+						+			Г, 3
<i>E. citrinella</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>E. leucocephala</i>									+	ЗЗ
<i>E. schoeniclus</i>	+				+		+			Г, М, 3
<i>E. rustica</i>									+	ЗЗ
<i>E. aureola</i>									+	ЗЗ
<i>E. hortulana</i>	+				+					Г, М
<i>E. melanocephala</i>	+				+					Г, М
<i>Calcarius lapponicus</i>								+		ЗН
<i>Plectrophenax nivalis</i>								+		ЗН
Достовірно	154	31	8	14	204	39	79	87	67	
Імовірно	2	5			1			7		
Разом	156	36	8	14	205	39	79	94	67	
Всього	192		22		244		173		67	

Примітка. Позначення статусів: Г – гніздиться, Л – літує, М – мігрує, 3 – зимує, ЗЗ – залітає, Н – нерегулярно, ? – імовірно.
Note. Status of species: Г – breeding, Л – summering, М – migrating, 3 – wintering, ЗЗ – vagrant, Н – irregular, ? – probably.

дають статус видів), інтенсивності орнітологічних досліджень (кількості фахівців, якості, тривалості та географії їх польових досліджень), наявності та рівня технічного оснащення орнітологів (транспорту, засобів спостереження та фіксації польових даних), а також від розвитку бьордвочингу (зростання кількості бьордерів, підвищення рівня їх знань та коректності оприлюднення інформації про знахідки птахів). Тож, із зростанням цих показників, можна очікувати подальші зміни переліку видів та статусу перебування птахів сухостепової зони України.

ЛІТЕРАТУРА

Андрюшенко Ю.А. (1999): Интересные сведения о встречах птиц в Северо-Западном Приазовье, Присивашье и в Крыму в 1996–1997

годах. - Фауна, экология и охрана птиц Азово-Черноморского региона. Симферополь: Сонат. 4-6.
 Андрюшенко Ю.О. (2009): Дрохва. - Червона книга України. Тваринний світ. К.: Глобалконсалтинг. 444.
 Андрюшенко Ю.А., Ардамацкая Т.Б., Белик В.П., Гавриленко В.С. (2003): О первой встрече султанки (*Porphyrio porphyrio*) на Сиваше. - Бранта. 6: 193-194.
 Андрюшенко Ю.А., Агемасов А.А., Баник М.В., Бескаравайный М.М., Вергелес Ю.И., Костин С.Ю., Кучеренко В.Н., Попенко В.М., Прокпенко С.П. (2013): Савка в Крыму. - Казарка. 16: 70-84.
 Андрюшенко Ю.А., Бронсков А.И., Бусел В.А., Гринюк П.И., Девятко Т.Н., Дядичева Е.А., Загородний И.В., Ильчук В.П., Козодавов С.В., Черничко Р.Н., Попенко В.М., Форманюк О.А. (2018): Предварительные результаты наблюдений за весенним пролетом птиц в районе Сивашской ВЭС в 2018 году. - Актуальные вопросы исследования и охраны птиц. К.: УТОП. 10-15.
 Андрюшенко Ю.А., Бронсков А.И., Бусел В.А., Гавриль Г.Г., Давыденко И.В., Дядичева Е.А., Козодавов С.В., Черничко Р.Н., Попенко В.М.,

- Яковлев М.В. (2019): Предварительные результаты наблюдений за осенним пролетом птиц в районе Сивашской ВЕС на Западном Сиваше в 2018 году. - Біорізноманіття степової зони України: вивчення, збереження, відтворення. 3 нагоди 10-річчя створення нац. парку «Меотіда». Праці науково-технічної конфер. (с. Урзуф, 16–18 жовтня 2019 року). Слов'янськ: Друкарський двір. 101–108.
- Андрищенко Ю.А., Дядічева Е.А., Гринченко А.Б., Полуда А.М., Попенко В.М., Прокопенко С.П., Черничко І.І., Черничко Р.Н. (1993): О находках новых и редких птиц в Крыму. - Вестн. зоол. 4: 55.
- Андрищенко Ю.А., Костюшин В.А., Кучеренко В.Н., Попенко В.М. (2012): Итоги учетов дневных хищных птиц в сухостепной подзоне Украины зимой 2011–2012 годов. - Хищные птицы в динамической среде третьего тысячелетия: состояние и перспективы. Тр. VI Междунар. конф. по соколообразным и совам Северной Евразии, г. Кривой Рог, 27–30 сентября 2012 г. Кривой Рог. 446–459.
- Андрищенко Ю.А., Олейник Д.С., Стадниченко И.С. (2009): Сведения о редких и малоизученных видах птиц северной части Керченского полуострова. - Заповедники Крыма. Теория, практика и перспективы заповедного дела в Черноморском регионе. Мат-лы V Междунар. научно-практич. конф., Симферополь, 22–23 октября 2009 г. Симферополь. 250–255.
- Андрищенко Ю.А., Попенко В.М. (2013): О некоторых интересных орнитологических наблюдениях на юге Украины в 2012–2013 годах. - Птицы и окружающая среда. Одесса. 3–9.
- Андрищенко Ю.А., Попенко В.М. (2016): Новые данные о куликах на юге Украины в зимний период. - Вопросы экологии, миграции и охраны куликов Северной Евразии. Мат-лы 10-й юбилейной конфер. Рабочей группы по куликам Северной Евразии, Иваново, 3–6 февраля 2016 г. Иваново: ИГУ. 7–17.
- Андрищенко Ю.О., Попенко В.М. (2017): Чорний лелека на півдні Лівобережної України. - Наук. зап. Держ. природознавчого музею НАН України. 33: 11–22.
- Андрищенко Ю.А., Попенко В.М., Черничко Р.Н., Андрищенко А.Ю. (2017): Современное состояние зимовок гусеобразных в Сивашском субрегионе. - Бранта. 20: 154–186.
- Ардамацкая Т.Б. (1996): Изменение статуса и численности редких птиц о. Джарылгач под влиянием антропогенной трансформации ландшафта. - Мат-ли конфер. 7–9 квітня 1995 р. Ніжин – К. 5–15.
- Ардамацкая Т.Б., Дядічева Е.А., Луговой О.А. (2003): Современное состояние миграционных группировок кроншнепов на острове Джарылгач. - Бранта. 6: 108–121.
- Бескаравайный М.М. (2012): Птицы Крымского полуострова. Симферополь: Бизнес-Информ. 1–338.
- Бескаравайный М.М., Андрищенко Ю.А., Костин С.Ю., Кучеренко В.Н., Попенко В.М., Тарина Н.А. (2015): Современное состояние ремеза в Крыму. - Бранта. 18: 16–23.
- Бескаравайный М.М., Костин С.Ю. (1997): Особенности зимовки птиц на Южном берегу Крыма. - Экосистемы дикой природы. 6: 5–7.
- Бескаравайный М.М., Костин С.Ю., Андрищенко Ю.А., Тарина Н.А. (1999): Розовый скворец в Крыму. - Беркут. 8 (1): 89–97.
- Бескаравайный М.М., Костин С.Ю., Кучеренко В.Н. (2010): Инвазия кедровки в Крым в 2008/2009 гг. - Беркут. 19 (1–2): 153–156.
- Браунер А.А. (1894): Заметки о птицах Херсонской губернии. - Зап. Новорос. об-ва естествоисп. 19 (1): 39–93.
- Браунер А.А. (1899): Заметки о птицах Крыма. - Зап. Новорос. об-ва естествоисп. 23 (1): 5–44.
- Бронсков О.І., Андрищенко Ю.О., Бусел В.А., Гринюк П.І., Дев'ятко Т.М., Дядічева О.А., Загородний І.В., Ільчук В.П., Козодавов С.В., Черничко Р.М., Попенко В.М., Форманюк О.О. (2018): Зустрічі рідкісних видів птахів на півночі Західного Сивашу навесні 2018 р. - Актуальные вопросы исследования и охраны птиц. К.: УТОП. 22–28.
- Бронсков О.І., Андрищенко Ю.А., Бусел В.А., Гавриль Г.Г., Давиденко І.В., Дядічева Е.А., Козодавов С.В., Черничко Р.Н., Попенко В.М., Яковлев М.В. (2019): Зустрічі рідкісних видів птахів на північному узбережжі Західного Сивашу восени 2018 р. - Сучасні дослідження птахів та їх охорона. Одеса. 17–24.
- Бурковский А.В., Кодруль Ю.Н. (2019): Первая встреча овсянки-ремеза (*Emberiza rustica*) в Николаевской области. - Беркут. 28 (1–2): 17.
- Бусел В.А. (2019): Гніздові птахи заплави Нижнього Дніпра, їх видовий склад, динаміка чисельності та охорона. - Дис. ... канд. біол. наук. К. 1–265.
- Ветров В.В., Ремизов А.Ю., Шкрабалюк А.П. (2008): О гнездовании сипухи (*Tyto alba* (Scop.)) в Крыму. - Новітні дослідження соколоподібних та сов. Мат-ли III Міжнар. наук. конфер. «Хижі птахи України», м. Кривий Ріг, 24–25 жовтня 2008 р. Кривий Ріг. 55–57.
- Винокурова С.В., Черничко І.І., Костюшин В.А., Дядічева О.А. (2018): Відомості про чисельність та розповсюдження рідкісних видів птахів у водно-болотному угідді Мілководна частина Утлюцького лиману в 2015–2017 рр. - Мат-ли до 4-го вид. Червоної книги України. Тваринний світ. К.: ІЗ НАНУ. 101–113.
- Винтер С.В., Кошелев А.И., Митяй И.С., Попенко В.М. (1996): Уникальный случай гнездования рябинника (*Turdus pilaris*) в Мелитополе в 1988 г. - Праці Укр. орнітол. т-ва. 1: 216–217.
- Воинственский М.А. (1960): Птицы степной полосы Европейской части СССР. К.: АН УССР. 1–289.
- Гавриленко В.С., Листопадский М.А., Мезинов А.С. (2012): Особенности фенологии, динамики численности и характер пребывания журавлей в биосферном заповеднике «Аскания-Нова». - Бранта. 15: 46–56.
- Гаврилук М.Н., Домашевский С.В. (2012): История формирования и современное состояние зимовок обыкновенного канюка в Украине. - Хищные птицы в динамической среде третьего тысячелетия: состояние и перспективы. Тр. VI Междунар. конф. по соколообразным и совам Северной Евразии (г. Кривой Рог, 27–30 сентября 2012 г.). Кривой Рог. 22–35.
- Гавриль Г.Г. (2009): Кулик-сорока. - Червона книга України. Тваринний світ. К.: Глобалконсалтинг. 451.
- Гармаш Б.А. (1998): Гнездование белохвостой пигалицы (*Vanellouchettusia leucura*) в Крыму. - Вестн. зоол. 32 (4): 120.
- Гащак С.П. (2002): Про гніздування червоноголового сорокопуда на півдні Криму. - Беркут. 11 (2): 200.
- Географічна енциклопедія України / Відпов. ред. О.М. Маринич. К.: «Укр. Рад. Енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1990. 2: 1–480.
- Герчик И.П. (2000): Гнездящиеся птицы Тузловской косы. - Бранта. 3: 7–12.
- Герзон И.В., Волш М. (2001): К орнитофауне низовий Днепра. - Бранта. 4: 125–126.
- Гринченко А.Б., Кинда В.В., Пилуага В.И., Прокопенко С.П. (2000): Современный статус курганника в Украине. - Бранта. 3: 13–26.
- Гринченко А.Б., Попенко В.М., Аарвак Т., Норденсван Г., Пиннонен Ю. (2003): Учеты зимующих гусей в Присивашье и степных районах Крыма. - Казарка. 9: 313–316.
- Гринченко А.Б., Щеголев И.В., Настаченко А.С. (2017): О гнездовании египетской цапли (*Bubulcus ibis*) на Крымском полуострове. - Ави-фауна України. 8: 48–51.
- Грищенко В.М. (2013): Зустрічі плоскодзьобого плавунця (*Phalaropus fulicarius*) на території України. - Беркут. 22 (2): 107–112.
- Грищенко В.Н., Яблоновская-Грищенко Е.Д. (2011): Распространение белого аиста в Крыму и некоторые аспекты расселения вида. - Беркут. 20 (1–2): 52–64.
- Грищенко В.М., Яблоновська-Грищенко Є.Д. (2012): Нові дані про рідкісних та маловивчених видах птахів степової зони України. - Беркут. 21 (1–2): 1–8.
- Грищенко В.Н., Яблоновская-Грищенко Е.Д. (2013): О границе ареала белого аиста (*Ciconia ciconia*) в Херсонской и Запорожской областях. - Беркут. 22 (1): 29–43.
- Грищенко В.М., Яблоновська-Грищенко Є.Д. (2014): Авіфаунистичні спостереження на півдні України у 2013 р. - Авіфауна України. 5: 9–12.
- Домашевский С.В. (2002): К пролету хищных птиц в предгорном и горном Крыму осенью 2002 года. - Бранта. 5: 139–142.
- Домашевский С.В. (2014): Средиземноморский сокол (*Falco biarmicus*) – новый вид в фауне Украины. - Беркут. 23 (2): 105.
- Домашевский С.В. (2017): Современное состояние популяции большого подорлика (*Aquila clanga*) в Украине. - Беркут. 26 (1): 49–59.
- Дядічева Е.А. (2006): К вопросу о статусе тонкоклювой камышевки (*Luscinola melanopogon*) в Украине. - Бранта. 9: 13–18.
- Дядічева Е.А. (2015): Список птиц Молочного лимана. - Бюл. РОМ. Спец. выпуск. Ретроспектива результатов орнитологического мониторинга в водно-болотных угодьях: Молочный лиман. 9: 57–61.
- Дядічева О.А. (2016): Інвентаризація орнітофауни. - Літопис природи Приазовського національного природного парку (2015 рік). 5: 1–632.
- Дядічева Е.А., Максалон Л. (2012): Результаты мониторинга весенней миграции птиц древесно-кустарникового комплекса на полуострове Тарханкут (Западный Крым) в 2008–2009 и 2011 гг. - Бранта. 15: 57–81.
- Дядічева Е.А., Максалон Л., Возняк Б., Бусел В.А. (2007): Встречи мало-численных и редких для Крыма видов птиц на полуострове Тарханкут во время осенней миграции 2007 г. - Бранта. 10: 146–151.
- Дядічева Е.А., Надточий Г.С. (2019): Гнездовой орнитокомплекс Алтагирского общезоологического заказника. - Біорізноманіття степової зони України: вивчення, збереження, відтворення (з нагоди 10-річчя створення національного природного парку «Меотіда»). Праці наук.-технічної конфер. (с. Урзуф, 16–18 жовтня 2019 р.). 126–131.
- Дядічева Е.А., Черничко І.І., Черничко Р.Н. (2013): Современное состояние и динамика сообществ мигрирующих куликов Молочного лимана. - Запов. справа в Україні. 19 (1): 46–49.

- Дядичева Е.А., Черничко И.И., Черничко Р.Н. (2017): Современное состояние птиц Красной книги Украины в Приазовском национальном природном парке. - Заповідна справа у Степовій зоні України (до 90-річчя від створення Надморських заповідників). Праці Всеукр. науково-практ. конфер. (с. Урзуф, 14-15 березня 2017 року). 241-250.
- Загороднюк І.В. (2013): Зелена бджолоїдка (*Merops persicus*) в Україні. - Беркут. 22 (1): 61-64.
- Кинда В.В. (2002): Зимние встречи лапландского кречета на юге Украины. - Бранта. 5: 143-144.
- Кинда В.В. (2009): Сорокопуд червоноголовий. - Червона книга України. Тваринний світ. К.: Глобалконсалтинг. 476.
- Кинда В.В., Бескаравайний М.М., Дядичева Е.А., Костин С.Ю., Попенко В.М. (2003): Ревизия редких, малоизученных и залетных видов воробьинообразных (Passeriformes) птиц в Крыму. - Бранта. 6: 25-58.
- Кинда В.В., Бескаравайний М.М., Дядичева Е.А., Черничко И.И., Черничко Р.Н., Форманюк О.А. (2006): Пространственное размещение и численность куликов в зимний период в Азово-Черноморском регионе. - Бранта. 9: 150-183.
- Кинда В.В., Гринченко А.Б. (2002а): Черноголовая овсянка в Крыму: современный ареал, численность, черты биологии. - Бранта. 5: 7-13.
- Кинда В.В., Гринченко А.Б. (2002б): Новые данные о гнездовании большого кроншнепа в Крыму. - Изуч. куликов Восточной Европы и Северной Азии на рубеже столетий. Мат-лы IV и V совещ. по вопросам изучения и охраны куликов. М.: Россельхозакадемия. 94-95.
- Кістяківський О.Б. (1957): Фауна України. Птахи. 4: 1-432.
- Козлова Е.В. (1951): Журавлиные. - Птицы СССР. М. - Л. 256-263.
- Корзюков А., Кивганов Д. (2004): Новый вид орнитофауны Украины – маскированный сорокопуд. - Птах. 3: 13.
- Костин С.Ю. (2000): Авифаунистические находки в Крыму. - Птицы Азово-Черноморского региона на рубеже тысячелетий. Мат-лы юбил. научн. конф., посвящ. 20-летию Азово-Черноморской орнитол. группы, Одесса, 10-14 февраля 2000 г. Одесса: АстроПринт. 43-44.
- Костин С.Ю. (2006): Общие аспекты состояния фауны птиц Крыма. Сообщ. 1. Опыт ревизии авифаунистических списков. - Бранта. 9: 19-48.
- Костин С.Ю. (2008): Ретроспективный анализ статуса представителей отряда соколообразных (Falconiformes) в Крыму. - Новітні дослідження соколоподібних та сов. Мат-ли III міжнар. наук. конфер. «Хижі птахи України» (Кривий Ріг, 24-25 жовтня 2008 р.). Кривий Ріг. 168-182.
- Костин С.Ю. (2010): Общие аспекты состояния фауны птиц Крыма. Сообщ. 2. Ретроспективный анализ состава авифауны и характера пребывания птиц Равнинного Крыма. - Бранта. 13: 89-115.
- Костин С.Ю., Тарина Н.А. (2002): Редкие птицы заповедника «Лебяжий острова» и прилегающих территорий. - Бранта. 5: 113-128.
- Костин Ю.В. (1983): Птицы Крыма. М.: Наука. 1-241.
- Котенко Т.И., Ардамацкая Т.Б., Дубына Д.В. и др. (2000): Биоразнообразие Джарылгача: современное состояние и пути сохранения. - Вестн. зоол. Спец. вып. 1-240.
- Кошелев А.И., Кошелев В.А., Николенко А.Н. (2010): Заповедное Приазовье. Мелитополь. 1-156.
- Кошелев А.И., Кошелев В.А., Пересадько Л.В., Писанець А.М., Денисова Е.М. (2009): Инвазионные и новые виды птиц в орнитокомплексах Северного Приазовья. - Біорізноманіття та роль тварин в екосистемах. Мат-ли V міжнар. наук. конфер. Зоосеносис, 2009. Дніпропетровськ: Ліра. 297-299.
- Кошелев А.И., Пересадько Л.В. (1996): Новые данные о редких залетных птицах Северного Приазовья. - Мат-ли конф. 7-9 квітня 1995 р., м. Ніжин. К. 56-57.
- Кошелев А.И., Пересадько Л.В., Кошелев В.А., Матрухан Т.И. (2011): Современный статус и численность редких видов птиц в орнитокомплексах устьевой зоны р. Ташенак (юг Запорожской области). - Біорізноманіття та роль тварин в екосистемах. Мат-ли VI міжнар. наук. конфер. Зоосеносис, 2011. Дніпропетровськ: ДНУ. 276-280.
- Кошелев А.И., Пересадько Л.В., Писанець А.М., Копылова Т.В. (2004): Зооразнообразие Северного Приазовья и тенденции его изменения. - Висн. Запорізького держ. ун-ту. Біол. науки. 1: 111-117.
- Кривульченко А.І. (2005): Сухі степи Причорномор'я та Приазов'я: ландшафти, галокімія ґрунто-підґрунтя. К.: Гідромакс. 1-349.
- Кучеренко В.Н. (2005): О встрече белошейкой казарки *Branta leucopsis* (Bechstein, 1803) в Крыму. - Бранта. 8: 194-195.
- Кучеренко В.Н. (2007): Современное состояние авифауны территорий, важных для сохранения биоразнообразия в западном Крыму. - Заповедники Крыма – 2007. Мат-лы IV между. научно-практич. конфер. (Симферополь, 2 ноября 2007 г.). Зоология. 2. Симферополь. 103-108.
- Кучеренко В.Н. (2012): Птицы Западного Крыма. - Дис. ... канд. биол. наук. К. 1-233.
- Кучеренко В.Н., Жеребцова Т.А. (2013): Регистрация лазоревки Плеске (*Parus pleskei*) в Крыму. - Беркут. 22 (2): 172-173.
- Кучеренко В.М., Прокопенко С.П., Жеребцова Т.А., Жеребцов Д.Ю. (2017): Нові дані по рідкісних птахів Криму. - Беркут. 26 (1): 1-4.
- Кучеренко В.М., Прокопенко С.П., Жеребцова Т.А., Жеребцов Д.Ю. (2018): Сучасний статус єгипетської чаплі (*Bubulcus ibis*) на Кримському півострові. - Беркут. 27 (1): 68-75.
- Лавренко Е.М., Карамышева З.В., Никулина Р.И. (1991): Степи Евразии. Л.: Наука. 1-144.
- Ландшафти. Карта. Вінниця: Держ. картографічна фабрика, 1997.
- Лысенко В.И. (1991): Фауна Украины. Т. 5. Птицы. Вып. 3. Гусеобразные. К.: Наукова думка. 1-208.
- Лысенко В.И., Сиохин В.Д. (1991): Современное состояние численности и распределение редких видов птиц северного Приазовья. - Редкие птицы Причерноморья. К. - Одесса: Лыбидь. 69-90.
- Малишева Л.Л. (2000): Геохимия ландшафтов. К.: Либідь. 1-471.
- Маринич О.М. (2000): Наукові засади дослідження ландшафтного різноманіття України. - Проблеми ландшафтного різноманіття України. К.: Інститут географії НАН України. 104-107.
- Маринич А.М., Пашенко В.М., Шищенко П.Г. (1985): Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование. К.: Наукова думка. 1-224.
- Милюбог Ю.В. (2012): Соколоподібні (Falconiformes) степової зони України: видовий склад, територіальний розподіл, динаміка чисельності та охорона. - Дис. ... канд. біол. наук. Кривий Ріг. 1-350.
- Мильков Ф.М. (1956): Лесостепь и степь Русской равнины. М.: АН СССР. 1-296.
- Москаленко Ю.О. (2015): Фауна та населення птахів Нижньодніпровських піщаних масивів. - Дис. ... канд. біол. наук. К. 1-277.
- Настаченко А.С., Гринюк П.М., Мухин Ю.В. (2018): О встрече плосконого плавунчика (*Phalaropus fulicarius*) на Сиваше. - Беркут. 27 (1): 71-72.
- Панченко П.С., Форманюк О.А., Кивганов Д.А., Гайдаш А.М. (2012): Тускля зарничка (*Phylloscopus humei* Brooks) – новый таксон фауны Украины. - Бранта. 15: 166-169.
- Пашенко В.М. (1999): Зонально-регіональний огляд природних ландшафтів рівнинної території України. - Розбудова екомережі України. К.: Мінекобезпеки України. 26-36.
- Перельман А.И. (1975): Геохимия ландшафта. М.: Высш. школа. 1-341.
- Петрович З.О. (1999): Гага звичайна в районі РЛП Кінбурнська коса. - Бранта. 2: 198-199.
- Петрович З.О. (2003): Район о. Березань та гирло Дніпро-Бузького лиману як місце зимівлі птахів. - Птицы Азово-Черноморского региона: мониторинг и охрана. Мат-лы конф. Николаев: НГУ. 51.
- Петрович З.О. (2013): Знахідка чорногрудого горобця (*Passer hispaniolensis*) у Криму. - Беркут. 22 (2): 150, 173.
- Петрович З.О., Гринченко О.Б., Щеголев І.В. (2015): Гніздування чорногрудого горобця (*Passer hispaniolensis*) на Кримському півострові. - Птахи Азово-Черноморського регіону. Мат-ли 34 наради Азово-Черноморської робочої групи. Одеса. 64-67.
- Петрович З.О., Настаченко О.С. (2017): Фламінго (*Phoenicopterus roseus*) – новий гніздовий вид фауни України. - Беркут. 26 (1): 5-7.
- Петрович З.О., Полуда А.М., Щеголев І.В., Артамонов В.А., Редінов К.А., Вобленко А.С. (2005): Результаты учетов птиц в низовьях Березанского лимана, на озере Тузловском (Солонец), на Бугском и Днепровском лиманах, в плавнях р. Южный Буг, в дельте р. Днепр и на Кинбурнской косе. - Биолетень РОМ. Август 2004 г. Азовско-Черноморское побережье Украины. 2: 20, 28.
- Петрович З.О., Редінов К.О. (2006): Зустрічі куликів в зимовий період на Кінбурнському півострові. - Бранта. 9: 191-194.
- Петрович З.О., Редінов К.О. (2009): Статус морянки, синьги та турпана в Північному Причорномор'ї. - Бранта. 12: 161-167.
- Петрович З.О., Редінов К.О. (2011): Морський побережник (*Calidris maritima*) в Україні. - Бранта. 14: 151-153.
- Петрович З.О., Редінов К.О. (2017): Знахідки чорногрудого горобця (*Passer hispaniolensis*) на гніздуванні в Херсонській та Миколаївській областях. - Беркут. 26 (1): 62-64.
- Пилюга В.И. (2002): Зимовка синьги у берегов Криму. - Бранта. 5: 157-158.
- Пирогов Н.Г. (1994): Материалы по редким и малочисленным видам птиц Черноморского заповедника. - Беркут. 3 (1): 50-51.
- Пирогов Н.Г. (1995): Новые данные о встречах и гнездовании птиц в Херсонской области. - Беркут. 4 (1-2): 91-92.
- Пирогов Н.Г. (1996): К изучению полета птиц в районе Черноморского заповедника. - Запов. справа в Україні. 2: 42-48.
- Подгородецкий П.Д. (1988): Крым. Природа. Симферополь: Таврия. 1-192.
- Полуда А.М. (2017а): Міграційний статус синиць роду *Parus* (Passeriformes, Paridae) фауни України. - Вестн. зоол. Отд. вып. 35: 63-67.

- Полуда А.М. (2017): О миграционном статусе некоторых воробьинообразных птиц (Passeriformes) фауны Украины. - Бранта. 20: 131-153.
- Полуда А.М., Дядичева Е.А., Кивганов Д.А., Корзюков А.И., Омельчук И.Ю. (2004): Регистрация пеночки-зарнички (*Phylloscopus inornatus*) в Украине. - Вестн. зоол. 38 (2): 78.
- Попенко В.М. (1979): Жаворонки в степных ландшафтах Левобережной Украины. - Дис. ... канд. биол. наук. К. 1-152.
- Попенко В.М. (2011): Новые находки гнездящихся птиц в Северо-Западном Приазовье. - Бранта. 14: 157-161.
- Попенко В.М., Андрищенко Ю.А. (2017): Гнездование розового фламинго (*Phoenicopterus roseus*) в Украине. - Бранта. 20: 220-223.
- Попенко В.М., Дядичева Е.А. (2017): Находки испанского воробья (*Passer hispaniolensis*) в Винницкой и Херсонской областях. - Беркут. 26 (1): 10.
- Попенко В.М., Кинда В.В. (2001): Красноголовый сорокопуд на юге Украины. - Бранта. 4: 128-133.
- Попенко В.М., Форманюк О.А., Баухингер У., Трост Л. (2006): Новые сведения о редких видах (подвидах) птиц на полуострове Тарханкут (АР Крым). - Бранта. 9: 194-196.
- Попенко В.М., Цвельх А.Н. (2013): Появление москочки (*Parus ater*) в фауне изолированного искусственного лесного массива на Керченском полуострове. - Беркут. 22 (1): 78.
- Прокопенко С.П. (2014): Об осенних встречах европейского тювика (*Accipiter brevipes*) в Крыму с замечками о полевом определении вида. - Беркут. 23 (1): 61-62.
- Прокопенко С.П., Бескаравайный М.М. (2013): Первый случай зимовки змеяда (*Circaetus gallicus*) в Украине. - Беркут. 22 (1): 77-78.
- Прокопенко С.П., Бескаравайный М.М., Кучеренко В.Н. (2012): О гнездовании рыжепоясничной ласточки (*Hirunda daurica*) в Крыму. - Бранта. 15: 162-165.
- Прокопенко С.П., Дядичева Е.А., Гринченко А.Б., Полуда А.М., Черничко И.И., Черничко Р.Н. (1991): Первая регистрация толстоклювой пеночки (*Phylloscopus schwarzi*) на территории Украины. - Вестн. зоол. 1: 8.
- Прокопенко С.П., Кучеренко В.М., Жеребцова Т.А., Жеребцов Д.Ю. (2016): Зимові зустрічі степового луня (*Circus macrourus*) на Кримському півострові (Україна). - Беркут. 25 (1): 73-74.
- Пузанов И.И., Назаренко Л.Ф. (1961): Гага на Черном море. - Природа. 12: 84.
- Рединов К.А. (2010): Экология курганника в Николаевской области. - Беркут. 19 (1-2): 116-132.
- Рединов К.О. (2011): Чорний шуліка в Миколаївській області. - Беркут. 20 (1-2): 73-80.
- Рединов К.А., Панченко П.С., Форманюк О.А., Петрович З.О. (2014): Большой поморник (*Stercorarius skua*) в Украине. - Беркут. 23 (1): 19-23.
- Рединов К.О., Петрович З.О. (2005): Спостереження іспанської кам'янки в Миколаївській області. - Беркут. 14 (2): 188.
- Рединов К.О., Петрович З.О. (2011): Нове спостереження вісянки-ремеза (*Emberiza rustica*) в Україні. - Бранта. 14: 162-163.
- Рединов К.А., Петрович З.О. (2016): Встречи куликов в зимний период на Кинбурнском полуострове и прилегающей территории Николаевской области. - Вопросы экологии, миграции и охраны куликов Сев. Евразии. Мат-лы 10-й юбилейной конфер. Раб. группы по куликам Сев. Евразии (Ивано-Франковск, 3-6 февраля 2016 г.). Иваново: ИГУ. 314-317.
- Рединов К.А., Форманюк О.А., Панченко П.С. (2006): Встречи летящих аистов и журавлей на юго-западе Украины. - Бранта. 9: 85-96.
- Ретроспектива результатов орнитологического мониторинга в водно-болотных угодьях: Молочный лиман (2015). - Бюл. РОМ. Спец. вып. 9: 1-68.
- Ретроспектива результатов мониторинга в водно-болотных угодьях: Утлюкский лиман (2018). - Бюл. РОМ. 12: 1-40.
- Роман Е.Г. (1996): Гоголь обыкновенный в Нижнем Приднепровье. - Экосистемы дикой природы. 5: 30-31.
- Сиохин В.Д. (1982): Распределение и численность журавлей на северном побережье Азовского моря и Сиваше. - Журавли в СССР. Л. 141-143.
- Смогоржевский Л.А. (1994): О весеннем пролете красноголового сорокопуда на Украине. - Беркут. 3 (2): 127.
- Степанян Л.С. (1990): Конспект орнитологической фауны СССР. М.: Наука. 1-727.
- Степанян Л.С. (2003): Конспект орнитологической фауны России и сопредельных территорий (в границах СССР как исторической области). М.: ИКЦ Академкнига. 1-808.
- Стригунов В.И., Милобог Ю.В., Ветров В.В. (2003): К вопросу о распространении и численности курганника (*Buteo rufinus*) в Украине. - Бранта. 6: 59-66.
- Україна. Навчальний атлас. К.: ГУГКК, 1998. 1-96.
- Фесенко Г.В., Бокотей А.А. (2000): Анотований список українських наукових назв птахів фауни України. Київ-Львів. 1-44.
- Фирсова Л.В. (2013): Географическая изменчивость, система и эволюция серебристых чаек и хохотуний комплекса *Larus argentatus* Pontoppidan, 1753 – *Larus cachinnans* Pallas, 1811, обитающих в России. - Рус. орн. журн. 22 (867): 941-979.
- Форманюк О.А., Кивганов Д.А., Гайдаш А.М. (2012): Первая регистрация бурой пеночки (*Phylloscopus fuscatus*) в Украине. - Беркут. 21 (1-2): 205-206.
- Хусточка В.А. (2009): Встреча садж в Херсонской области. - Беркут. 18 (1-2): 48.
- Цвельх А.Н. (2011): Первая встреча кавказского черноголового чекана, *Saxicola torquata variegata*, на Крымском полуострове. - Вестн. зоол. 45 (4): 330.
- Цвельх А.Н. (2017): Орнитофауна изолированных искусственных древесных насаждений в степной зоне Крымского полуострова и ее исторические изменения. - Бранта. 20: 22-38.
- Цвельх А.Н. (2018): Падение численности желтоногой чайки *Larus michahellis* J.Ff. Naumann на Крымском полуострове на рубеже XX–XXI веков. - Бранта. 21: 73-81.
- Цвелих О.М. (2019): Про необхідність включення кам'янки іспанської (*Oenanthe hispanica*) до Червоної книги України. - Мат-ли до 4-го видання Червоної книги України. Тваринний світ. К. 389-390.
- Цвельх А.Н., Аппак Б.А., Бескаравайный М.М., Костин С.Ю., Осипова М.А. (2018): Грифовые птицы фауны Украины. К.: Фитосоцицентр. 1-188.
- Цвельх А.Н., Астахов А.И., Панюшкин В.Е. (1997): Встречи редких видов овсянок в Крыму. - Рус. орн. журн. 6 (16): 20-22.
- Цвельх А.Н., Панюшкин В.Е. (2002): Зимовки черного коршуна (*Milvus migrans*) в Украине. - Вестн. зоол. 36 (5): 81-83.
- Червона книга України. Тваринний світ / Під ред. І.А. Акімова. К.: Глобалконсалтинг, 2009. 1-624.
- Черничко И.И. (2015): Значение Азово-Черноморского побережья Украины в поддержании структуры внутриматериковых пролетных путей куликов в Восточной Европе. - Вестн. зоол. Отд. вып. 1 (33): 1-120.
- Черничко И.И., Дядичева Е.А., Попенко В.М., Черничко Р.Н. (2017): Птицы водно-болотного угодья Мелководная часть Утлюкского лимана (Северо-Западное Приазовье). - Бранта. 20: 39-68.
- Черничко И.И., Попенко В.М., Дядичева Е.А., Черничко Р.Н., Андрищенко Ю.А., Кинда В.В., Горлов П.И., Кошелев А.И., Винокуров С.В. (2015): Сезонные миграции, кочевки и линька. Ретроспектива результатов орнитологического мониторинга в водно-болотных угодьях: Молочный лиман. - Бюл. РОМ. Спец. вып. 9: 17-42.
- Черничко Р.М. (2000): Берегова ластівка на півдні України: територіальні зв'язки, демографія, колоніальність. - Автореф. дис. ... канд. біол. наук. К. 1-20.
- Численность и размещение гнездящихся околородных птиц в водно-болотных угодьях Азово-Черноморского региона Украины. Мелитополь – К.: Бранта, 2000. 1-476.
- Юдин К.А. (1965): Филогения и классификация ржанкообразных. - Фауна СССР. Птицы. Т. 2, вып. 1, ч. 1. М. – Л. 1-261.
- Яковлев М.В., Корзюков А.И., Радьков Д.В. (2012): Трясогузка желтолобая (*Motacilla lutea* Gm.) – новый вид для орнитофауны Украины. - Бранта. 15: 170-173.
- Andryushchenko Yu. (2007): The Great Bustard in southern Ukraine. - Great Bustards in Russia and Ukraine. Bustards studies. 6: 111-129.
- Andryushchenko Yu.O., Gavrilenko V.S., Kostiushev V.A., Kucherenko V.N., Mezinov A.S., Petrovich Z.O., Redinov K.A., Rusev I.T., Yakovlev M.V. (2019): Current status of Anserinae wintering in Azov-Black Sea region of Ukraine. - Vestn. Zool. 53 (4): 287-312.
- Diadicheva E.A., Zhmud M.E. (2013): Changes in species composition, phenology and distribution of wintering waders in the Azov-Black Sea Region, Ukraine during the last 50 years. - Bранта. 16: 7-25.
- Lowe P.R. (1931): On the relation of the Gruimorphae to the Charadriimorphae. - Ibis. 73 (3): 491-534.
- Mirande C.M., Ilyashenko E.I., Archibald G.W., Germogenov N., Harris J.T., Heredia B., Lanovenko E., Kashentseva T., Schneider T., Shilina A., Sorokin A., Vladimirtseva M. (2019): Siberian Crane (*Leucogeranus leucogeranus*). - Crane Conservation Strategy. Baraboo: ICF. 209-222.
- Pusanow I. (1933): Versuch einer Revision der Taurischen Ornis. - Bull. Soc. Natur. Moscou. 42 (1): 3-40.
- Wink M., Sauer-Gürth H., Gwinner E. (2002): Evolutionary relationships of stonechats and related species inferred from mitochondrial-DNA sequences and genomic fingerprinting. - Brit. Birds. 95 (7): 349-355.